

Na 1800 het die Islam aan die Kaap van krag tot krag gegaan. Met vyf aanbiddingsplekke, 'n eie begraafplaas, 'n aktiewe Moslemskool, vryheid van aanbidding, sowel as die ongeneentheid van eienaars om hulle slawe tot die Christendom te kersten, was Islam die sterkste geloof onder die slawe. Teen 1842 het dit reeds 6 435 aanhangers gehad wat 'n derde van die Kaapstadse bevolking uitgemaak het.²⁵⁷ Daarenteen het die Christelike geloof, wat die kerstening van slawe betref, teëspoed gehad. Christelike sendingwerk in die stedelike gebied het jammerlik misluk en kon eers laat in die negentiende eeu enige sukses behaal.²⁵⁸ Selfs na die stigting van die *Cape Town Auxiliary* en ten spyte van toegewyde ywer kon die *South African Missionary Society* nie met die Islam ten opsigte van die kerstening van Kaapstadse slawe kompeteer nie.

Wat het Islam die Kaapse slaaf gebied? Dit het aan die godsdienstverstoekte slaaf van Christeneienaars 'n sosio-religieuse heenkome gebied waar hy sonder enige vorm van diskriminasie aktief met 'n groep kon identifiseer en binne 'n geordende gemeenskap met 'n erkende geloof kon funksioneer.²⁵⁹ Binne die Islam was die wettiging van troubeloftes moontlik.²⁶⁰ Huwelike ooreenkomstig Islamitiese wette is deur imams tussen slawe voltrek, terwyl Christenslawe tot 1823 nie toegelaat is om amptelike huwelike te sluit nie.²⁶¹ Alhoewel Moslemhuwelike geen wettige erkenning aan die Kaap geniet het nie, het slawehuwelike binne die Moslemgemeenskap wel sosiale erkenning geniet. Dit was nie die geval met "slawehuwelike" in die Christelike gemeenskap nie.²⁶² Die imams het voorts daarin geslaag om slawe te oortuig dat, alhoewel hulle liggame gebonde was, hulle siele vry was.²⁶³ Vir dié deel van die Kaapse bevolking wat voorheen geen kennis van die Christelike godsdienst gehad het nie, was die Christelike leerstellings meer kompleks en abstrak as die meer eenvoudige en toeganklike Islam.²⁶⁴ Die teologiese filosofie van Tuan Guru het daarbenewens 'n raamwerk daargestel waarbinne Moslemslawe en hulle Moslem vryswart eienaars in harmonie met mekaar kon leef sonder om mekaar se posisies te bedreig.²⁶⁵ Binne die Islam het die slawe groter sosiale beweeglikheid gehad en was hulle beskerm teen die moontlike slegte behandeling van vryswart eienaars. As voortsetting van Tuan Guru se werk het Achmat van Bengale bykomende reëls neergelê wat die verkoop en koop van Moslemslawe deur lede van

²⁵⁷ A. Davids, "My religion is superior to the law". The survival of Islam at the Cape of Good Hope, *Kronos* 12, 1987, p. 59.

²⁵⁸ R.C.-H. Shell, Rites and rebellion: Islamic conversion at the Cape, 1808 to 1915, *Studies in the history of Cape Town* 5, 1984, pp. 1 - 46.

²⁵⁹ S.W. le Roux, *Vormgewende invloede op die ontwikkeling van moskee-argitektuur*, D.Phil.-proefskrif, Universiteit van Pretoria, 1992, p. 98.

²⁶⁰ *Loc. cit.*

²⁶¹ J.S. Marais, *The Cape Coloured people 1652 - 1937*, p. 171; W. Wright, *Slavery at the Cape of Good Hope*, p. 14; J. Campbell, *Travels in South Africa, undertaken at the request of the Missionary Society*, p. 21; R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 361.

²⁶² S.W. le Roux, *Vormgewende invloede op die ontwikkeling van moskee-argitektuur*, D.Phil.-proefskrif, Universiteit van Pretoria, 1992, pp. 89 en 104.

²⁶³ G. M. Theal (red.), *Records of the Cape Colony XXXV*, p. 369.

²⁶⁴ S.W. le Roux, *Vormgewende invloede op die ontwikkeling van moskee-argitektuur*, D.Phil.-proefskrif, Universiteit van Pretoria, 1992, p. 101.

²⁶⁵ A. Davids, Muslim-Christian relations in nineteenth century Cape Town, (1825 - 1925), *Kronos* 19, 1992, p. 88.

die Moslemgemeenskap verbied het.²⁶⁶ Moslemleraars aan die Kaap het dus doeltreffend daarin geslaag om die kloof tussen slaaf en vryman te oorbrug.²⁶⁷ Wat die begrafnis van Moslemslawe betref, is daar geen onderskeid deur die Islam gemaak nie. Ongeag sosiale status is die laaste rituele- en begrafnisseremonie en eerbetoon met groot waardigheid en respek bedien.²⁶⁸ Daarenteen het Christene die mees elementêre gebruike by slawebegravnisse afgeskeep²⁶⁹ en hulle aparte begraafplase verwaarloos.²⁷⁰ Die respek waarmee die afgestorwenes gehanteer is, sowel as die laaste rituele het aan Islam 'n groot voorsprong bo die Christendom aan die Kaap verskaf.²⁷¹

Op Moslemfeesdae is alle Moslems, ongeag status of posisie, by die feesvieringe verwelkom.²⁷² Sekere unieke sosiale tradisies binne die Kaapse Moslemgemeenskap, soos *rampie-sny* of die "Fees van die Lemoenblare" op die Profeet se verjaarsdag, *merang* – 'n religieuse seremonie wat deur feesvieringe opgevolg word – en die *khalifa*, 'n spirituele swaardspel, het die geleentheid aan slawe gebied om aan "religieuse"-aktiwiteite deel te hê en as sodanig tydelik van die juk van hulle eienaars en slawerny bevry te wees.²⁷³ Alhoewel die *khalifa* of *ratiep* sowel as *rampie-sny* van Suidoos-Asiese oorsprong is en strenggesproke nie deel uitmaak van die Islam nie, is dit wel aan die Kaap ingevoer om heidenslawe iets bekends te gee om met hulle lande van herkoms en hulle verlede te kon identifiseer²⁷⁴ en hulle so tot die Islam aan te trek.

Slawe in besit van Moslemeienaars het in sommige gevalle 'n beter kans op vryheid as ander slawe gehad. Volgens Thomas Lightfoot was een van die redes wat bekering tot Islam onder die slawe aangehelp het 'n fonds wat deur Moslems op die been gebring is om soveel moontlik "Maleiers" vry te koop.²⁷⁵ Tussen 1715 en 1791 het die vryswartes, wat in 1770 maar ongeveer 'n half persent van die totale vrybevolking uitgemaak het, 153 slawe teenoor die 458 van die ander slawebesitters vrygestel.²⁷⁶ Alhoewel dit moeilik is om te bepaal of godsdienste die groot oorweging vir die vrystellings was, is Le Roux van mening dat vryswartes relatief

²⁶⁶ A. Davids, *The mosques of Bo-Kaap*, pp. 95 - 96.

²⁶⁷ M. Whisson, *The fairest Cape, an account of the Coloured people of Simonstown*, p. 8.

²⁶⁸ S.W. le Roux, *Vormgewende invloede op die ontwikkeling van moskee-argitektuur*, D.Phil.-proefskrif, Universiteit van Pretoria, 1992, p. 90; A. Davids, "My religion is superior to the law". The survival of Islam at the Cape of Good Hope, *Kronos* 12, 1987, p. 65.

²⁶⁹ G.M. Theal (red.), *Records of the Cape Colony IX*, p. 159.

²⁷⁰ J. Backhouse, *A narrative of a visit to the Mauritius and South Africa*, p. 81.

²⁷¹ A. Davids, "My religion is superior to the law". The survival of Islam at the Cape of Good Hope, *Kronos* 12, 1987, p. 65.

²⁷² S.W. le Roux, *Vormgewende invloede op die ontwikkeling van moskee-argitektuur*, D.Phil.-proefskrif, Universiteit van Pretoria, 1992, p. 90.

²⁷³ A. Davids, *The mosques of Bo-Kaap*, p. 95.

²⁷⁴ A. Davids, "My religion is superior to the law". The survival of Islam at the Cape of Good Hope, *Kronos* 12, 1987, p. 63 - 64.

²⁷⁵ T. Lightfoot, *The Cape Malays*, in A.G.S. Gibson, *Sketches of church work and life in the Diocese of Cape Town*, p. 33.

²⁷⁶ S.W. le Roux, *Vormgewende invloede op die ontwikkeling van moskee-argitektuur*, D.Phil.-proefskrif, Universiteit van Pretoria, 1992, p. 91.

veel meer slawe vrygestel het, as wat die geval by ander slawebesitters was.²⁷⁷ In 1827 het die Slawebeskermer opgemerk dat slawe wat die geloof van hulle Moslemeienaars aangeneem het, wel toegelaat is om hulle vryheid teen kosprys te koop.²⁷⁸

Vanaf Kaapstad het die Islam na die plattelandse gebiede versprei totdat daar teen 1820 reeds 58 slawe in dié gebiede tot die Islam bekeer is.²⁷⁹ 'n Moslemgemeenskap het eers in 1850 in die Paarl ontstaan, terwyl beide die Paarl en Worcester eers in 1880 moskees gehad het.²⁸⁰

Wat die kerstening van plattelandse sowel as binnelandse slawe tot die Christendom betref, was die oes, net soos in die stad, maar skraal. Die omstrede wet van 1770, wat die verkoop van gedoopte slawe belet het, het ook in dié gebiede onteenseglik 'n demper op die kerstening van slawe geplaas. Die doop van slawe is selfs met vyandigheid bejeën, aangesien dit die eiendomsreg van slawe-eienaars in gedrang gebring het deurdat die verhandelbaarheid van slawe beperk is en die vryheid waarop gedoopte slawe geregtig was, 'n potensiële verlies aan eiendom ingehou het. In die akkerbougebied met sy arbeidsintensiewe ekonomie het die kerstening van slawe tot die Christendom des te meer 'n ernstige ekonomiese bedreiging vir die boere ingehou. In die 1750's het De la Caille tereg opgemerk dat boere in dié gebiede nooit met hulle slawe oor godsdienste gepraat het nie.²⁸¹ Isolاسie en groot afstande na die naaste kerke het ook 'n rol in die problematiek rondom die kerstening van plaasslawe tot die Christendom gespeel. Volgens Kolbe het die gebrek aan kerkgang onder die plaasslawe verband gehou met die feit dat meeste ver van die kerk af gewoon het en eerder hulle lappies grond op Sondae wou bewerk.²⁸²

Slawe is in sommige gevalle by die huisgodsdienste van die boer en sy gesin betrek en het soms tydens sekere werksaktiwiteite psalms gesing. Tydens die sewentigjare van die agtiende eeu het Sparrman melding gemaak van die slavinne op 'n Tygerbergse plaas wat psalms gesing het terwyl hulle met naaldwerk besig was. Dis egter waar dit gebly het, want "their master ... had prevailed with them to adopt this godly custom; but ... he had not permitted them to be initiated into the community of Christians by baptism; since by that means, according to the laws of the land, they would have obtained their freedom, and he would have lost them from his service".²⁸³ Lichtenstein het tydens sy binnelandse reise in die vroeë negentiende eeu opgemerk dat veldkornet Samuel de Beer van die plaas Queekvallei aan die voet van die Swartberge, baie vroom was. Soggens vroeg het al sy kinders, slawe en Khoikhoi vir oggendgodsdienste byeengekom waartydens psalms gesing, 'n lang gebed gedoen en 'n hoofstuk uit die Bybel gelees is.²⁸⁴ In 1825 het Teenstra melding gemaak van 'n slavin wat tydens 'n moordsaak in die Bokkeveld teen dertien slawe getuig het dat haar oorlede eenaar gereeld sy plaaswerkers by huisgodsdienste betrek het: "Ja, dingsdags en woensdags liet hij het

²⁷⁷ S.W. le Roux, *Vormgewende invloede op die ontwikkeling van moskee-argitektuur*, D.Phil.-proefskrif, Universiteit van Pretoria, 1992, p. 91.

²⁷⁸ G.M. Theal (red.), *Records of the Cape Colony XXXII*, p. 66.

²⁷⁹ *Ibid.* XXXV, p. 367.

²⁸⁰ A. Davids, "My religion is superior to the law". The survival of Islam at the Cape of Good Hope, *Kronos* 12, 1987, p. 70.

²⁸¹ N.L. de La Caille, *Travels at the Cape, 1751 - 1753*, p. 35.

²⁸² P. Kolbe, *Naaukeurige en uitvoerige beschryving van de Kaap de Goede Hoop II*, p. 326.

²⁸³ A. Sparrman, *A voyage to the Cape of Good Hope ... 1772 - 1776, I* (red. V.S. Forbes), p. 90.

²⁸⁴ H. Lichtenstein, *Travels in Southern Africa in the years 1803, 1804, 1805 and 1806, II*, p. 88.

Figuur 36: Die slawekerkie op die plaas De Nieuwe Plantatie, Paarl.
Nasionale Biblioteek van Suid-Afrika, Kaapstad, GNG 4995.

volk psalmen singen en sprak teenen hen.”²⁸⁵ ‘n Kleremaker van Italiaanse herkoms, J. Dalree, het voorts getuig dat ds. Vos, sowel as die oorledene huisgodsdienst gehou het waarby die werksvolk betrek is.²⁸⁶ Die gebruik om slawe by huisgodsdienst te betrek, was ‘n rare verskynsel wat meer algemeen op die verafgeleë plase in die Graaff-Reinet distrik as in die omstreke van Kaapstad voorgekom het.²⁸⁷ Alhoewel slawe selektief aan bepaalde elemente van die Christelike godsdienst en veral die Calvinisme blootgestel is, is die doop en lidmaatskap van die Kaapse Kerk bewustelik van hulle weggehou.

In teenstelling met die stedelike gebied het sendingaksies in die akkerboustreek sowel as in die binneland in ‘n sekere mate tot die verspreiding van die Christendom onder slawe gelei. As ‘n direkte gevolg van ‘n brief deur die *London Missionary Society* sowel as die bemoeienis van dr. J. van der Kemp van dié sendinggenootskap, is die *South African Missionary Society* in 1799 met ds. M.C. Vos van Tulbagh as leier gestig.²⁸⁸ Dominee Vos, wat self ‘n slawebesitter was, het hom vuriglik beywer vir die afskaffing van die omstrede wet van 1770 wat die verkoop van gedoopte slawe belet het en as sodanig negatief op die kerstening van slawe ingewerk het. Na die stigting van die *South African Missionary Society*, is sendingwerk na die binneland uitgebrei. Terwyl die *London Missionary Society* hoofsaaklik met die kerstening van die inheemse bevolking gemoeid was, het die *South African Missionary Society* hoofsaaklik die bekering van slawe ten doel gehad.²⁸⁹ Laasgenoemde was veral in die akkerbougebiede van die Suidwes-Kaap werksaam. Ten spyte van daadwerklike pogings deur die sendelinge om slawe tot die Christendom te bekeer, was die vordering pynlik stadig. Van 1810 tot 1842 is slegs 86 slawe gedoopt.²⁹⁰ In sommige gevalle was alles nie tevergeefs nie. Kort na 1812 het dominee Vos melding gemaak van ‘n aantal gedoopte slawe wat saam met die gemeente in die kerk te Caledon nagmaal gebruik het.²⁹¹

Wat sendingwerk deur die *London Missionary Society* betref, het John Campbell tydens sy reise in 1812 en 1813 by ‘n paar sendelinge en hulle kuddes aangedoen. In Stellenbosch het hy ‘n kerkdienst vir slawe aan huis van sendeling Bakker bygewoon. Die dienst is deur 180 slawe bygewoon en die preek is deur sendeling Kicherer behartig. Hy het ook besoek gebring aan die plaas van ene Roos naby Stellenbosch waar Messer die inwonende sendeling was. Messer het die slawe van Roos, sowel as die van die naburige plase onderrig. In die Paarl is slawe deur sendeling Read bearbei terwyl hulle ook ‘n gebou vir godsdienstonderrig en kerkdienste gehad het. Op die plaas De Nieuwe Plantatie is ‘n slawekerkie opgerig (**Fig. 36**). Daarbenewens het Campbell melding gemaak van godsdienstbyeenkomste in Graaff-Reinet wat deur slawe bygewoon is.²⁹²

²⁸⁵ M.D. Teenstra, *De vruchten mijner werkzaamheden*, p. 328.

²⁸⁶ *Loc. cit.*

²⁸⁷ W. Wright, *Slavery at the Cape of Good Hope*, p. 4.

²⁸⁸ J.S. Marais, *The Cape Coloured people 1652 - 1937*, p. 168; R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 358.

²⁸⁹ J.S. Marais, *The Cape Coloured people 1652 - 1937*, p. 168.

²⁹⁰ *Ibid.*, p. 31; G.M. Theal (red.), *Records of the Cape Colony XXXV*, p. 364.

²⁹¹ J.S. Marais, *The Cape Coloured people 1652 - 1937*, p. 169.

²⁹² J. Campbell, *Travels in South Africa, undertaken at the request of the Missionary Society*, pp. 25, 38, 124 en 325.

Samevattend is dit duidelik dat twee godsdienststrome, naamlik die Christendom en die Islam, 'n rol in die religie van slawe aan die Kaap gespeel het. Weens die problematiek rondom slawedoop en vryheid kon die Christendom nie daarin slaag om slawe effektief te kersten nie, terwyl die Islam beter toegerus was om die godsdienstebehoefte van beide slawe en slawebesitters te akkommodeer sonder om 'n bedreiging vir die een of die ander te skep. Verskeie faktore het voorts 'n belangrike rol in die snelle verspreiding van Islam aan die Kaap tussen 1770 en 1842 gespeel wat tot gevolg gehad het dat die Moslemslawe die Christenslawe by verre in getalle oortref het wat tot 'n tipiese Kaapse Moslemkultuur, veral in die stedelike gebied, aanleiding gegee het. Die Moslemgemeenskap het naas die Christengemeenskap ontwikkel. Heel tereg, volgens Le Roux, is die tweeklasstelsel wat op ekonomiese en sosiale begrippe gebaseer was, uiteindelik deur godsdienstige begrippe bevestig. Die Christelike/Europese klas het selektief bepaalde inwoners van die Kolonie uitgeskakel, terwyl die Moslem-/slaweklas juis toeganklik vir hierdie miskende inwoners was. Die geleentheid om 'n vrye keuse ten opsigte van lidmaatskap van 'n geordende gemeenskap met 'n erkende geloof uit te oefen, is met entoesiasme deur 'n groot gedeelte van die Kaapse slawebevolking, wat byna geen vrye keuses gehad het nie, ²⁹³ aangegryp. Die idee dat almal nie binne die Christendom welkom was nie en dat "Slams Kerk is de zwarte man's Kerk", is gedurende die agtiende eeu gevestig. ²⁹⁴

Sosiale en kulturele lewensvorme

Die sosiale en kulturele lewensvorme van die Kaapse slaaf behels hoofsaaklik sy lewe van die wieg, of eerder die liefde, na die graf en is afgestem op die algemene sosiale gebruike, gewoontes en ander lewensfasette van die Kaapse slawe.

1. Verhoudings, verbintenisse en huwelike

Weens die basiese onversoenbaarheid van die huwelik met slawerny waarbinne die slaaf geen burgerlike regte gehad het nie, is slawe voor 1823 nie toegelaat om onderlinge wettige huwelike aan te gaan nie. ²⁹⁵ Volgens die Romeinse reg wat ook aan die Kaap van toepassing was, het slawe geen regstatus gehad nie en kon hulle gevolglik geen kontrakte (ook huwelikskontrakte) sluit nie. ²⁹⁶ Dit het daartoe aanleiding gegee dat slawe in privaatbesit hulle eie vorm van nie-amptelike "huweliksverbintenisse" gevorm het. Volgens Campbell was daar baie slawe "who consider themselves by their own mutual consent, husband and wife". ²⁹⁷ Die permanensie van die "slawehuwelike" is egter deur die ongevoeligheid van meesters vir die emosionele ontwrigting, sowel as die gebrek aan respek vir dié "huweliksverbintenisse" met die verkoop of skeiding van slawe tydens veilings, in die wiele gery. ²⁹⁸ Alhoewel mans- en

²⁹³ S.W. le Roux, *Vormgewende invloede op die ontwikkeling van moskee-argitektuur*, D.Phil.-proefskrif, Universiteit van Pretoria, 1992, pp. 91- 92 en 101.

²⁹⁴ *Handbook of Cape Town and suburbs*, p. 71; T. Lightfoot, *The Cape Malays*, in A.G.S. Gibson, *Sketches of church work and life in the Diocese of Cape Town*, p. 30, soos aangehaal in S.W. le Roux, *Vormgewende invloede op die ontwikkeling van moskee-argitektuur*, D.Phil.-proefskrif, Universiteit van Pretoria, 1992, p. 101.

²⁹⁵ W. Wright, *Slavery at the Cape of Good Hope*, p. 14.

²⁹⁶ G.M. Theal (red.), *Records of the Cape Colony IX*, p. 150.

²⁹⁷ J. Campbell, *Travels in South Africa, undertaken at the request of the Missionary Society*, p. 21.

²⁹⁸ N. Worden, *Slavery in Dutch South Africa*, p. 95 .

vroueslawe van verskillende eenaars wel met die toestemming van hulle meesters saamgewoon het, was die kinders uit dié verbintnisse altyd die eiendom van die eenaar van die slavin. Hierdie saamwoonverhoudings was in 'n groot mate aan verbroekeling blootgestel.²⁹⁹ Die status en posisie van die kind wat uit sodanige “huwelike” gebore is, het bygedra tot die destabilisasie van Kaapse slawegesinne. Die genoemde gebrek aan erkenning en respek vir “slawehuwelike” en -gesinne deur eenaars het onstabiele, onbestendigheid en immoraliteit binne dié “huwelike” in die hand gewerk, soos deur Robert Semple teen die einde van Kompanjiesbeheer opgemerk en duidelik as volg verwoord is:

The [slave] husband visits his wife as he can find opportunities and leaves her when he pleases to take another, without ceremony and without reproach. And what else can be expected, when he knows that he himself is the property of one man, his wife perhaps of another and his children liable to be given to a third and fourth.³⁰⁰

In 1822 het William Bird weereens die afwesigheid van amptelike formele huweliksverbintnisse tussen slawe en die gevolglike gebrek aan moraliteit binne dié informele verbintnisse tussen slawe bevestig en onder meer waargeneem dat “both sexes follow the natural impulse of their passions with ardour”.³⁰¹ In 1830 het M.D. Teenstra opgemerk dat, alhoewel slawe nie mag trou nie, hulle nogtans in oorfloed vermenigvuldig het.³⁰² Teenstra was net gedeeltelik reg, aangesien Ordinansie 19 van 1823 wel die reg aan slawe verleen het om amptelike huwelike met mekaar te sluit.³⁰³ Dit was onderhewig aan bepaalde voorwaardes, soos dat die partye Christene moes wees en die eenaar sy toestemming tot die huwelik moes verleen. Verder mag slawe nie voor vrystelling 'n amptelike huwelik met 'n vry persoon sluit nie, terwyl huwelike wat deur sendelinge voltrek is nie as 'n wettige huwelik erken is nie. Hierdie vereistes het die sluiting van amptelike huwelike vir slawe gekompliseer. Soms het eenaars botweg hulle toestemming tot sodanige slawehuwelike geweier, soos in die geval van die 25-jarige Isaac wie se eenaar, Hendrik Frans Hiltzeroth, in 1829 nie sy toestemming wou verleen dat Isaac met die vryswart vrou, Louisa Bril, trou nie.³⁰⁴ In die sewentigerjare van die agtiende eeu het Anders Sparrman melding gemaak van 'n slawepaartjie wie se eenaar toestemming tot hulle huwelik geweier het, waarop die slaaf in 'n vlaag van wanhoop en passie eers sy geliefde met 'n mes doodgesteek en daarna sy eie lewe geneem het.³⁰⁵ Volgens Kolbe is verdienstelike slawemans wel toegelaat om “in een ongehuwelykten staat” met 'n slavin te woon “dog niet voor dat zyn meester daar in toestemt”.³⁰⁶ As 'n spesiale beloning of toegif is slawemans dus toegelaat om een of meer “byzitte” te hê,³⁰⁷ soos die geval was met

²⁹⁹ C.P. Thunberg, *Travels at the Cape of Good Hope, 1772 - 1775* (red. V.S. Forbes), p. 34.

³⁰⁰ R. Semple, *Walks and sketches at the Cape of Good Hope*, p. 39.

³⁰¹ W.W. Bird, *State of the Cape of Good Hope in 1822*, p. 74.

³⁰² M.D. Teenstra, *De vruchten mijner werkzaamheden*, p. 346.

³⁰³ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 320; W. Wright, *Slavery at the Cape of Good Hope*, p. 14.

³⁰⁴ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, pp. 320 - 321.

³⁰⁵ A. Sparrman, *A voyage to the Cape of Good Hope ... 1772 - 1776, II* (red. V.S. Forbes), p. 259.

³⁰⁶ P. Kolbe, *Naaukeurige en uitvoerige beschrijving van de Kaap de Goede Hoop II*, p. 324.

³⁰⁷ R.C.-H. Shell, Introduction to S.E. Hudson's “Slaves”, *Kronos* 9, 1984, pp. 67 - 68.

die reeds vermelde slawemandoor op Martin Melck se plaas³⁰⁸ en die slaaf Galant van die Bokkeveld.³⁰⁹ Ordinansie 19 van 1823 het voorts bepaal dat slawegesinne waarvan al die lede aan dieselfde eenaar behoort het, nie deur verkope opgebreek mag word nie.³¹⁰ Weens al dié kompliserende voorwaardes rondom formele amptelike slawehuwelike, is die vorige *status quo* van informele slawehuwelike deur beide slaaf en meester verkies en gehandhaaf. Dié los, informele stelsel was vir beide partye 'n beter werkbare opsie. Onderlinge slawehuwelike is voorts deur die algemene publiek as absurd beskou, aangesien dit 'n te "eerbare instelling vir persone van sodanige lae stand" was.³¹¹ Formele huwelike tussen slawe was dus nie 'n algemene verskynsel aan die Kaap nie. Teen 1831 is daar uit 'n totaal van 35 000 slawe slegs drie wettige huwelike tussen slawe voltrek.³¹²

Wat die Kompanjieslawe betref, was daar reeds sedert die begin van die nedersetting sprake van vaste verbintenisse of informele huwelike onder mekaar.³¹³ Dit blyk dat sommige slawe as pare by die Kaap aangekom het. Met die aankoms van die Angolese slawe in 1658 verwys Van Riebeeck pertinent na "Angoolse Compagnie-slaven en -slavinnen ... , so wel gepaerde als ongepaerde".³¹⁴ Op 19 September 1658 verwys hy na 'n slavinn wat saam met 'n ander slaaf, wat as haar man beskou is, moes gaan hout kap.³¹⁵ Om onsedelikheid in die slawelosie hok te slaan, is Kompanjieslawe binne die losie tydens die vroeë jare van die nedersetting aangemoedig om informele huweliksverbintenisse met mekaar te sluit. Sodanige "huwelike" is sterk deur beide kommissarisse Isbrand Goske in 1671³¹⁶ en Hendrik Adriaan van Rhee de in 1685³¹⁷ aanbeveel. Hierdie informele huwelike, wat basies op 'n formele verklaring van trou neergekom het, is egter nie deur die reg of die kerk erken nie. As sodanig is dit nie in die huweliksregisters aangeteken nie en is dit ook nie bekend wie die seremonie waargeneem het nie.³¹⁸ Na Van Rhee de se besoek sou die losie in drie dele afgeskort word waarvan een deel die "getroude" Kompanjieslawe sou huisves.³¹⁹ In 'n verslag van 1717 waarin onder meer voorstelle vir die herbouing van die losie ingedien is, is daar pertinent voorsiening vir 'n

-
- ³⁰⁸ R. Ross, *Oppression, sexuality and slavery at the Cape of Good Hope, Historical Reflections VI*, 1979, pp. 429 - 430.
- ³⁰⁹ M.D. Teenstra, *De vruchten mijner werkzaamheden*, p. 334.
- ³¹⁰ W. Wright, *Slavery at the Cape of Good Hope*, p. 19.
- ³¹¹ *Ibid.*, p. 15.
- ³¹² *Loc. cit.*
- ³¹³ G.M. Theal (red.), *Records of the Cape Colony IX*, pp. 150 - 151.
- ³¹⁴ J.A. van Riebeeck, *Daghregister gehouden by den oppercoopman Jan Anthonisz van Riebeeck II, 1656 - 1658* (reds. D.B. Bosman en H.B. Thom), p. 277.
- ³¹⁵ D.C. Bozarth, *Burgher, boer and bondsman*, D.Phil.-proefskrif, Universiteit van Maryland, 1987, p. 456.
- ³¹⁶ A.J. Böeseken (red.), *Memoriën en Instructiën, 1657 - 1699, Suid-Afrikaanse Argiefstukke: Belangrike Kaapse Dokumente I*, pp. 100 - 101.
- ³¹⁷ A. Hulshof (red.), H.A. van Reede tot Drakenstein, *journaal van zijn verblijf aan de Kaap, 1685, Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap Utrecht* 62, 1941, pp. 183 - 184; K.A.B. : C. 2355, *Instruksies van kommissaris H.A. van Reede, 1686-07-16*.
- ³¹⁸ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 201.
- ³¹⁹ A. Hulshof (red.), H.A. van Reede tot Drakenstein, *journaal van zijn verblijf aan de Kaap, 1685, Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap Utrecht* 62, 1941, pp. 207 - 208.

afsonderlike woonruimte vir “de beste ordenteljkste gepaarde slaven” gemaak.³²⁰ Volgens die genealoog Hans Heese is daar in die Rijksarchief te Den Haag ‘n lys van die tydperk 1790 tot 1791 waarin gegewens oor slawepare van die Kompanjie wat as “getroud” beskou is, verstrekk word. Hiervolgens blyk dit dat uit ‘n totaal van 849 slawe, 215 persone as families in die slawelosie in Kaapstad en Nuweland saamgewoon het. Hierdie 215 persone het uit 65 families bestaan waarvan 39 ‘n man as gesinshoof gehad het. Net meer as die helfte van die gesinne het dus ‘n twee-ouer samestelling gehad.³²¹

Om ‘n amptelike Christelike huwelik te kon sluit, moes beide Kompanjieslawe,³²² sowel as slawe in privaatbesit gedoop en vrygestel wees. Die Ordinansie van 1823 het aan privaatslawe die reg op ‘n wettige onderlinge huwelik verleen, op voorwaarde dat beide Christene moes wees en die toestemming van hulle eienaar moes hê. Alhoewel Christenskap die doop en gevolglike vryheid geïmpliseer het, wil dit voorkom asof vryheid nie deel van die huwelikspakket vir onderlinge slawehuwelike was nie. Die aanname is af te lei uit die verdere voorwaardes wat die ordinansie aan eienaars van gedoopte slawe gestel het, naamlik dat wettig getroude slawepare, sowel as hulle wettige kinders nie apart verkoop mag word nie op voorwaarde dat hulle almal die eiendom van dieselfde eienaar moes wees.³²³ Sedert 1823 was dit dus vir slawe moontlik om in ‘n voortgesette staat van slawerny amptelike getroud te wees.

In die meer verdraagsame vroeë jare van die Kaapkolonie, toe die skeidslyne van ras en kleur vloeibaar was, moes slavinne wat wettige Christenhuwelike met Europeërmans wou sluit, eers gedoop en dan vrygestel wees. “Baptism was the *sine qua non* for Christian marriage”, aldus Robert Shell.³²⁴ Ontnugter deur die groot aantal “mulat” kinders van Europese afkoms in die slawelosie, het Van Rheede in 1685 reeds aanbeveel dat huwelike tussen die slavinne van Europese afkoms en Europeërmans, veral van Nederlandse afkoms, aangemoedig moes word sodat hierdie slavinne op dié wyse uit slawerny bevry kon word.³²⁵ Van die voornemende bruidegom is verwag om die Kompanjie te vergoed vir sy bruid se onderhoud en opvoeding. Die Kompanjie was op hierdie kompensasie geregtig, aangesien die slavin immers die amptelike eiendom van die Kompanjie was.³²⁶ Gemengde huwelike was nie net tot “mulat” slavinne beperk nie. Tydens die sewentiende eeu het die Europeërmans aan die Kaap voorkeur aan die Bengalese slavinne as heerslag huweliksmaats gegee, aangesien hulle kultureel op ‘n hoër vlak as die plaaslike inboorlinge was³²⁷ en oor buitengewoon aantreklike fisiese eienskappe beskik het.

³²⁰ G.C. de Wet (red.), Resolusies van die Politieke Raad V, 1716 -1719, *Suid-Afrikaanse Argiefstukke*, p. 162.

³²¹ H.F. Heese, Slawegesinne in die Wes-Kaap, 1665 - 1795, *Kronos* 4, 1981, p. 45.

³²² A.J. Böeseken (red.), Memoriën en Instructiën, 1657 - 1699, *Suid-Afrikaanse Argiefstukke: Belangrike Kaapse Dokumente I*, pp. 101, 108 en 208.

³²³ W. Wright, *Slavery at the Cape of Good Hope*, pp. 18 - 19.

³²⁴ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 288.

³²⁵ A. Hulshof (red.), H.A. van Reede tot Drakenstein, journal van zijn verblijf aan de Kaap, 1685, *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap Utrecht* 62, 1941, pp. 206 - 207.

³²⁶ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 288.

³²⁷ R. Elphick en R. Shell, Onderlinge groepverhoudinge: Khoikhoi, koloniste, slawe en vryswartes, 1652 - 1795, in H. Giliomee en R. Elphick (reds.), *‘n Samelewing in wording: Suid-Afrika 1652 - 1820*, pp. 138 - 139; J.A. Heese, *Die herkoms van die Afrikaner 1657 - 1867*, p. 30.

Die eerste gemengde huwelik aan die Kaap is op 21 Mei 1656 tussen “d’eerbare jonge dochter” Catharina Anthonis, ‘n vrygestelde slavin van Bengaalse afkoms, en Jan Woutersz, ‘n Kompanjiesoldaat, gesluit.³²⁸ Ander gemengde huwelike waarby vrygestelde Bengalese slavinne betrokke was, is onder meer dié van ‘n “seeckere Bengaalse dochter genaemt Domingo Elvingh” met Anthonie Muller op 29 September 1656,³²⁹ Maria van Bengale met Jan Sacharias op 21 Julie 1658³³⁰ en die merkwaardige Angela of Ansiela van Bengale met die vryburger Arnoldus Willemsz Basson op 15 Desember 1669.³³¹ Anna de Koningh, dogter uit ‘n verhouding van Angela van Bengale met ene De Koningh, is later met die bekende Kaapse amptenaar van Sweedse afkoms, Oloff Bergh, getroud en sou as sy weduwee vir tien jaar na sy dood in eie reg die eienares van die woonhuis op Groot Constantia wees.³³² Kaapsgebore slavinne van gemengde Oosterse en Europese afkoms het spoedig hulle Oosterse eweknieë in gewildheid as huweliksmaats oortref. Volgens die getuienis van Kapenaars, besoekers en reisigers was hulle baie aantreklik³³³ en was hulle taal as Kaapsgeborenes ook die taal van hulle blanke huweliksmaats. ‘n Soortgelyke huwelik was die tussen die vrygestelde slavin Johanna Renatte van die Kaap en Johan Paul Lappe.³³⁴ Alhoewel Van Rhee de in sy instruksies die huwelike van Europeërmans met die “dogters van Nederlandse vaders en slawemoeders” aanbeveel het, het hy pertinent huwelike tussen Europeërvroue en vrygestelde slawemans verbied.³³⁵ Met verloop van die agtiende eeu het die gebruik van blanke burgermans om met vryswart vroue te trou, afgeneem wat in ooreenstemming met die Bataafse neiging was waar amptelike beleid nie meer geneë met mestiese huishoudings was nie. Die afname dui ook op ‘n groter beskikbaarheid van vroue uit die nuwe geslag burgerdogters.³³⁶

Weens die verbod op onderlinge amptelike Christenslawehuwelike tot 1823, het Moslemimams reeds in die 1820’s slawe volgens die Islamwette in die eg verbind.³³⁷ Hierdie Moslemhuwelike was onwettig.³³⁸ Die imams was ook bereid om mansslawe wat weens die verkoop deur hulle meesters van hulle vrouens geskei is, in die huwelik met ‘n ander vrou te verbind. Dieselfde toegeeflikheid was nie slavinne in dieselfde posisie beskore nie. Wat die gebruik rondom die Moslemslawehuwelik betref, is die huweliksbevestiging voorafgegaan

³²⁸ A.J. Böeseke, *Slaves and Free Blacks at the Cape 1658 - 1700*, p. 78; A.J. Böeseke (red.), *Resolusies van die Politieke Raad I, 1651 - 1669, Suid-Afrikaanse Argiefstukke*, pp. 68 en 74.

³²⁹ A.J. Böeseke (red.), *Resolusies van die Politieke Raad I, 1651 - 1669, Suid-Afrikaanse Argiefstukke*, p. 81.

³³⁰ *Ibid.*, pp. 160 - 161.

³³¹ A.J. Böeseke, *Slaves and Free Blacks at the Cape 1658 - 1700*, p. 80; D.B. Bosman (red.), *Briewe van Johanna Maria van Riebeeck en ander Riebeeckiana*, pp. 88 en 104.

³³² A.J. Böeseke, *Slaves and Free Blacks at the Cape 1658 - 1700*, p. 81; C. Jansen en S. Simon, *50 Cape Dutch houses*, p. 14.

³³³ R. Wilson, *Description of the Cape*, pp. 30 - 31; R. Percival, *An account of the Cape of Good Hope*, p. 286; W.W. Bird, *State of the Cape of Good Hope in 1822*, pp. 73 - 74.

³³⁴ H.C.V. Leibbrandt (red.), *Requesten, 1715 - 1806, II, Précis of the Archives of the Cape of Good Hope*, p. 694.

³³⁵ G.M. Theal (red.), *Belangrijke historische documenten verzameld in de Kaap Kolonie en elders*, p. 41.

³³⁶ N. Worden, E. van Heyningen en V. Bickford-Smith, *Cape Town. The making of a city*, p. 69.

³³⁷ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, pp. 320 en 361; R.C.-H. Shell, *Rites and rebellion: Islamic conversion at the Cape, 1808 - 1915, Studies in the history of Cape Town 5*, 1984, p. 28.

³³⁸ S.A. Rochlin, *Early Arabic printing at the Cape of Good Hope, Bulletin of the School of Oriental Studies 7(1)*, 1933, p. 52.

deur 'n besoek van die voornemende bruidegom aan die vader van sy voornemende bruid om toestemming vir die huwelik met sy dogter te versoek. Na veertig dae is 'n besoek aan die imam gebring wat twee getuies aangestel het om ondersoek na die voornemende egliede te doen. Na 'n positiewe verslag deur die twee getuies is voortgegaan met die voorbereidings vir die huwelik. Die troudatum is hierna bepaal. Uitnodigings is aan vriende gerig.³³⁹ Die huwelikeremonie het by die moskee plaasgevind waar die bruid deur haar vader of 'n ouer manlike lid van die familie verteenwoordig is. Die seremonie in die moskee waartydens die bruidegom openlik sy voorneme van 'n huwelik verklaar het, is nie deur vroue bygewoon nie. Na die seremonie sou 'n beskeie onthaal waarskynlik plaasgevind waartydens die bruid en bruidegom aan aparte tafels gesit het. Teen die aand is die bruid deur uitgesoekte ouer vroue of deur haar skoonouers na die bruidskamer gebring waar haar man vir haar gewag het.³⁴⁰ Daar moet aanvaar word dat slawehuwelike beslis minder swierig as hedendaagse Moslemhuwelike was. Die bruidsuitrusting, trourok en "onthaal", indien enige, sou meer beskeie gewees het.

Verbintnisse oor die kleurgrense heen waarby slawe betrokke was, was soos reeds vermeld, nie 'n rare verskynsel aan die Kaap nie. In die VOC-handelsryk het geen formele kleurdiskriminasie bestaan nie; aan die Kaap veral was die grense tussen groepe vaag en vloeibaar. Die Kaapse gemeenskap is vroeg reeds deur veelrassigheid en kulturele heterogeniteit gekenmerk. Semple het opgemerk dat die verskeidenheid rasse nie juis gepoog het om hulself suiwer te hou nie: "In this place they are quickly mingled together."³⁴¹ Die kleurmengelmoes wat die gevolg hiervan was, het hy met verwondering as volg beskryf: "The most complete variety of features and slaves of color, that is perhaps to be with in any part of the globe. Yellow, jet black, white and copper-colored are kneaded together into a mass ... the eye is continually amused by a strange and unceasing variety."³⁴² Die moontlikheid van gemengde verbintnisse binne dié opset was dus nie vergesog nie. Daarbenewens was daar, net soos in Batavia die geval was, 'n oorwig Europeërmans en 'n tekort aan Europeërvroue,³⁴³ "[een] groot gebrek aan vrouws-perzonen, waar mede deze Colonie zich wettiglyk konde paren, en kinderen telen", aldus Kolbe.³⁴⁴ Aantreklike Oosterse sowel as Kaapsgebore slavinne³⁴⁵ was voorts geredelik beskikbaar, veral binne die huishoudings waar die slavinne werksaam was. Verder het die slavinne 'n voorkeur vir blanke mans gehad weens die korttermyn finansiële en materiële voordele wat dit vir hulle ingehou het, sowel as moontlike emansipasie en 'n huwelik indien 'n kind uit die verbintenis gebore sou word. Indien 'n huwelik uitgesluit sou wees, was dié kind – danksy sy Europese afkoms – op 'n vroeër leeftyd as ander slawekinders op vryheid geregtig.³⁴⁶ Verder het 'n Bataafse wet van 1772 bepaal dat 'n slavin wat 'n kind by haar eienaar gehad het, na sy dood nie verkoop mag word nie en

³³⁹ E.G. Aspelng, *The Cape Malays. An essay. By a Cape colonist*, pp. 9 - 10.

³⁴⁰ I.D. du Plessis, *The Cape Malays*, p. 16; C. Abrahams, *The culture and cuisine of the Cape Malays*, pp. 65 - 66.

³⁴¹ R. Semple, *Walks and sketches at the Cape of Good Hope*, p. 8.

³⁴² *Loc. cit.*

³⁴³ G.C. de Wet, *Die vryliede en vryswartes in die Kaapse nedersetting 1657 - 1707*, p. 17.

³⁴⁴ P. Kolbe, *Naaukeurige en uitvoerige beschryving van de Kaap de Goede Hoop I*, p. 62.

³⁴⁵ *Gleanings in Africa*, p. 64.

³⁴⁶ A. Hulshof (red.), H.A. van Reede tot Drakenstein, *journaal van zijn verblijf aan de Kaap, 1685, Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap Utrecht* 62, 1941, p. 210.

liever vrygestel moes word.³⁴⁷ Weens bogenoemde faktore is talle kinders van gemengde afkoms uit verbintenisse tussen slavinne en blanke mans gebore. In 1717 het Johann Daniël Buttner (1690 - 1730), arts en reisiger wat vanaf 1712 tot met sy dood in 1830 aan die Kaap woonagtig was, dié tendens waargeneem: “From the intercourse with European men of many nationalities the slave girls bear numerous children, some white, some yellowish.”³⁴⁸ In die eerste helfte van die agtiende eeu het Otto Mentzel hierdie gegewe bevestig: “Three or four generations of this admixture (for the daughters follow their mothers footsteps) have produced a half-caste population - a mestizzo class - but a light shade darker than some Europeans.”³⁴⁹

In 1773 het die meeste slawekinders in besit van die Kompanjie Europese vaders gehad, terwyl hulle voorkoms ook opvallend met dié van hulle vaders ooreengekom het.³⁵⁰ Thunberg het opgemerk dat daar in sy tyd aan die Kaap ‘n hele paar families was wat van slavinne afgestam het, ‘n eerste generasie “proceeding from an European who is married to a dark slave, that has been made free ...”³⁵¹ Die gekleurde slawe, wat die nasate van wit mans en veral Oosterse slavinne was, het oor die algemeen as “mulatte” bekend gestaan en is as die eersteklas slawe wat die waardevolste was, gereken.³⁵² Dit is juis hulle positiewe fisiese, karakter- en werkskwaliteite wat van dié “gekleurde” slawe die voorkeurslawe aan die Kaap gemaak het. In dagboeke en reisbeskrywings word die lof van hierdie “mestiese”, “mulatte”, “Afrikanders”, “kreeoolse” of Kaapsgebore slawe besing.³⁵³ Verskeie vorme van gemengde verhoudings en verbintenisse tussen slawe en blankes het voorgekom. Hierdie verbintenisse het meesal vir òf die eienaar òf die slavin òf vir beide voordele ingehou. In baie gevalle is slavinne binne die huishoudings toegelaat om saamwoonverhoudings met blanke Europeërmans te hê. Mentzel het die redes vir die kondonering van hierdie verhoudings deur die eienaars raak opgesom:

Female slaves sometimes live with Europeans as husband and wife with the permission of their master who benefit in two ways: the cost of upkeep of the slave is reduced through the presents she receives from the man, and her children are the property of her master ... These slave children are found useful at a very tender age and cost little to bring up. They are likewise better-mannered and better educated than imported slaves.³⁵⁴

Kinders van die slavinne het aan die eienaar behoort en dié verhoudings het ‘n natuurlike aanwas van goeie kwaliteit slawe binne die huishouding van die eienaar tot gevolg gehad.³⁵⁵ Die groot voordeel wat eienaars op die wyse uit dié seksuele verhoudings tussen slavinne in hulle huishoudings en Europeërmans getrek het, het tot gevolg gehad dat sodanige

³⁴⁷ K.A.B.: C. 914: Bijlagen by Inkomende Brieven, 1772-01-17.

³⁴⁸ J.D. Buttner, *Accounts of the Cape, brief description of Natal, journal extracts on the East Indies* (reds. G.S. Nienaber en R. Raven-Hart), p. 66.

³⁴⁹ O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope II*, p. 125.

³⁵⁰ C.P. Thunberg, *Travels at the Cape of Good Hope, 1772 - 1775* (red. V.S. Forbes), p. 169.

³⁵¹ *Ibid.*, p. 33.

³⁵² R. Percival, *An account of the Cape of Good Hope*, p. 285.

³⁵³ F. le Vaillant, *Travels into the interior parts of Africa, by the way of the Cape of Good Hope; in the years 1780 - 1785, I*, pp. 101 - 102; W.W. Bird, *State of the Cape of Good Hope in 1822*, pp. 73 - 74.

³⁵⁴ O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope II*, p. 130.

³⁵⁵ *Gleanings in Africa*, p. 64.

verhoudings uit eiebelang gekondoneer is.³⁵⁶ In sommige gevalle is slavinne deur hulle meesteresse toegelaat en selfs aangemoedig om as bywywe of courtesane van Europeërmans, soos enkellopende militêre personeel op te tree.³⁵⁷ Soos blyk uit dagboeke en reisbeskrywings, was die aanhou van slavinne as maitresses deur blanke mans geensins vreemd nie. Teen die einde van die agtiende eeu het lady Anne Barnard tot die gevolgtrekking gekom dat “[v]irtue in a female slave was considered to be a most *unproductive* quality and as such it is discouraged by the Mistress, who boasts of the number of Children her Slaves have and encourages the addresses of those by whom they may be half cast”.³⁵⁸ In die vroeë negentiende eeu het Hudson waargeneem dat “[t]hey [the Cape born slaves] are generally in the pay of some resident who furnishes them with their finery which creates no enquiry from their Superiors how they procure these things. It being understood the Slave is handsome and they are greater part of them Courtezan and in pay”.³⁵⁹ Die outeur van *Gleanings in Africa* het opgemerk dat die aantreklike slavinne veral op Sondae op straat uitgeken kon word, “parading the streets in all the tawdry finery of a modern courtezan”.³⁶⁰ In 1822 het Bird die kondonering van dié verhoudings bevestig en die gevolgtrekking gemaak dat die mooi kleredrag van sekere slavinne die gevolg van hulle verbintenis met ‘n vry persoon was.³⁶¹

Soms is slavinne in die huishouding deur hulle eienaresse aangemoedig of selfs gedwing om met die oog op uiteindelijke ekonomiese voordele, kortstondige seksuele verhoudings met gaste of besoekers aan te knoop. Hierdie seksuele uitbuiting van slavinne tot die persoonlike voordeel en gewin van hulle eienaar is deur Percival beskryf: “Dutch ladies have no reluctance to their slave girls having connection with their guests, in hopes of profiting by it, by their being got with child.”³⁶² Volgens hom het sy vriend ‘n nag saam met ‘n aantreklike slawemeisie deurgebring nadat sy deur haar eienares by sy kamer ingestoot en die deur agter haar toegesluit is.³⁶³

Uit bogenoemde waarnemings is dit duidelik dat die kondonering van gemengde verhoudings tussen hulle slavinne en blanke Europeërmans uitsluitlik verband gehou het met die eiebelang en ekonomiese voordeel van die eienaar. Vir die eienaar was die verantwoordelikhede ten opsigte van die onderhoud van die slavin minder, veral in gevalle waar die slavin by die Europeërman ingewoon het, terwyl die waardevolle halfslag kinders wat uit dié verbintenis gebore is, aan die eienaar behoort het en nie veel gekos het om groot te maak nie.

Nog ‘n vorm van gemengde verhoudings was dié tussen inwonende blanke mans en slavinne binne dieselfde huishouding. Dit het onder meer die buite-egtelike verhouding van ‘n slavin met haar getroude eienaar behels. In 1806 het Hudson melding gemaak van ‘n Stellenbosse boer wie se buite-egtelike verhouding met een van die slavinne in sy huishouding, sy vrou tot

³⁵⁶ F. le Vaillant, *Travels into the interior parts of Africa, by the way of the Cape of Good Hope in the years 1780 - 1785, I*, p. 102.

³⁵⁷ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 295.

³⁵⁸ Lady Anne Barnard, *The Cape journals of lady Anne Barnard, 1797 - 1798* (red. A.M.L. Robinson e.a.), p. 189.

³⁵⁹ R.C.-H. Shell, Introduction to S.E. Hudson’s “Slaves”, *Kronos* 9, 1984, p. 52.

³⁶⁰ *Gleanings in Africa*, p. 64.

³⁶¹ W.W. Bird, *State of the Cape of Good Hope in 1822*, p. 75.

³⁶² R. Percival, *An account of the Cape of Good Hope*, pp. 291 - 292.

³⁶³ *Ibid.*, p. 292.

waansinnige jaloesie en uiteindelik tot moord op die betrokke slavin gedryf het. Die toorn en wraak van die gefrustreerde, verontregte vrou op die betrokke slavin het alle grense van menslikheid oorskrei:

Frustrated by her denial [*sic.*], she [the wife] vented her fury on the poor wretch [slave] who patiently bore the cruel treatment of the devil in human shape, not content with beating her maid unmercifully, she called in a strong boy who was employed about the house and made him hold the maid whilst she crammed hot bread down the throat of the unfortunate slave 'till she had choked her ...³⁶⁴

In die tweede helfte van die agtiende eeu het 'n sekere enkellopende Kaapstadse hoedemaker by twee van sy slavinne onderskeidelik 'n kind gehad.³⁶⁵

In die landelike en plattelandse gebiede het gemengde buite-egtelike verhoudings of kortstondige losse verbintenisse wydverspreid voorgekom. In 1776 het Diederick Bleumer, terwyl sy vrou nie op die plaas was nie, sy slavinne en 'n Baster-Khoikhoivrou gedwing om seksuele omgang met hom te hê. Hy is deur ander burgers op heterdaad met een van die slavinne in die bed betrap, aangekla en met 100 riksdalders beboet.³⁶⁶ In 1790 is die Stellenbosse burger Andries Grundeling deur 'n plaaseienaar agter 'n heining betrap, terwyl hy vir 'n slavin gewag het wat hy deur 'n ander slaaf laat roep het,³⁶⁷ terwyl die weduwee Anna Dorothea Otto op 'n aand in 1788 die getroude burger David Malan Davidsz onder die bed in die slavinne-kwartiere op haar plaas betrap het. Davidsz het met een van die slavinne ontvlug en kon nie weer opgespoor word nie.³⁶⁸

Die kommentaar van Mentzel werp veral lig op die gemengde verhoudings tussen slavinne in die huishouding en jong skoolverlater seuns wat moes wag tot hulle op 21-jarige ouderdom in diens van die Kompanjie kon tree. Hierdie verhoudings is oor die algemeen gekondoneer en nie in 'n ernstige lig beskou nie. Die slavin was egter die lydende party en is streng oor haar wellustigheid berispe. Sy is voorts belet om die identiteit van die vader van haar ongeboore kind openbaar te maak. Soms is sy selfs omgekoop om die skuld op 'n ander onskuldige man te pak, terwyl die skuldige skotvry daarvan afgekom het. "It does not hurt the boy's prospects; his escapade is a source of amusement, and he is dubbed a young fellow who has shown the stuff he is made of", aldus Mentzel.³⁶⁹ Deur buite-egtelike seksuele verhoudings met slavinne binne die huishouding het eienaars en jong seuns self die taak van slawe-aanwas en verbetering van slawekwaliteit tot voordeel van die eienaar op hulle geneem. Shell konstateer tereg: "This sexual and reproductive exploitation of slave women resulted in a preferred group of mulatto slaves."³⁷⁰ Die kinders wat uit die verhouding tussen 'n slavin en 'n jong seun in die

³⁶⁴ R.C.-H. Shell, Introduction to S.E. Hudson's "Slaves", *Kronos* 9, 1984, pp. 54 - 55.

³⁶⁵ C.P. Thunberg, *Travels at the Cape of Good Hope, 1772 - 1775* (red. V.S. Forbes), p. 269.

³⁶⁶ K.A.B.: 1/STB 3/11: Krimineel verklarings, pleidooie en interrogatorien, 1702 - 1804, 1776-09-26.

³⁶⁷ K.A.B.: 1/STB 3/12: Krimineel verklarings, pleidooie en interrogatorien, 1702 - 1804, 1790-07-01.

³⁶⁸ K.A.B.: C. 183: Resolusies van die Politieke Raad, 1789-10-19; 1/STB 3/12: Krimineel verklarings, pleidooie en interrogatorien, 1702 - 1804, 1788-08-18 en 19.

³⁶⁹ O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope II*, pp. 109 - 110.

³⁷⁰ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 297.

huishouding gebore is, het meesal slawe gebly.³⁷¹ In die sewentiende en agtiende eeu het sommige vaders wel hulle slawenageslag vrygestel, maar met die afname in beskikbaarheid van slawe in die negentiende eeu wat veral deur die afskaffing van die oseaaniese slawehandel in die hand gewerk is, het vrystellings al hoe minder plaasgevind.³⁷²

Verhoudings het ook tussen blanke meisies sowel as getroude blanke vroue met slawemans voorgekom. Een van die redes vir bogenoemde vermenging was die oorwig slawemans en die gevolglike beperkte toegang tot slavinne wat meesal verhoudings met plaaslike Europeërmans verkies het.³⁷³ Die Kaapsgebore mulat of “Afrikander”-slavinne het hulleself hoër as ander “slawerasse” geag, veral dié wat nie Europese bloed in hulle are gehad het nie.³⁷⁴ Vir hulle was dit ‘n groot skande om ‘n verhouding met ‘n negroïede slaaf te hê of om aan ‘n baba met ‘n heerslag vader geboorte te skenk.³⁷⁵ Ook die Javaanse slavinne wat volgens Stavorinus “aanvalliger van gelaat” as hulle manlike eweknieë was, “houden veel van een blank man.”³⁷⁶ Verhoudings tussen slawemans en blanke vroue was dus nie ongewoon nie. So het dit in 1681 aan die lig gekom dat Cupido van Bengale ongeveer ‘n jaar lank met die blanke vrou, Anna Elizabeth Rooleeuw, “diverse en ontallycke malen vleeselyck conversatie gehad heeft”.³⁷⁷

Een van die mees opspraakwekkende buite-egtelike seksuele verhoudings tussen ‘n Europeërvrou en ‘n mansslaaf was dié in 1714 tussen die 24-jarige Maria Mouton van Middelburg, Zeeland en haar slaaf, Titus van Bengale. Hierdie verhouding het tot die moord op haar man deur haarself, Titus en die slaaf Fortuyn gelei.³⁷⁸ Vir hierdie misdaad het al drie betrokkenes die doodstraf ontvang. In 1716 was die Kerkraad van Drakenstein genoop om die vrou van ene Bruël na “gedurige gerughten” oor “haren seer boos leven met haren slaaf” aan te spreek.³⁷⁹ In die agtiende eeu het die blanke eienares van ‘n wynwinkel in Soutrivier die geboorte van haar swart kind toegeskryf aan die feit dat sy gedurende haar swangerskap onverhoeds ‘n swart slaaf teëgekom het.³⁸⁰

Seksuele insidente en verhoudings het ook tussen die jong dogters en die slawemans, sowel as vryslawe in diens van die meesteres plaasgevind. In 1694 is die vryslaaf Jantje van Batavia van verkragting van die dertienjarige Adriana van Jaarsveld, ‘n weeskind wat by die voormalige Stellenbosse landdros, Johannes Mulder ingewoon het, aangekla. Met die galg as vooruitsig, het Jantje as verdediging aangevoer dat Adriana reeds swanger was toe seksuele verkeer

³⁷¹ O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope III*, p. 119.

³⁷² R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 297.

³⁷³ *Ibid.*, p. 288.

³⁷⁴ A. Sparrman, *A voyage to the Cape of Good Hope ... 1772 - 1776, I* (red. V.S. Forbes), p. 102.

³⁷⁵ W.W. Bird, *State of the Cape of Good Hope in 1822*, pp. 73 - 74.

³⁷⁶ J.S. Stavorinus, *Reize van Zeeland over de Kaap de Goede Hoop, naar Batavia, Bantam, Bengalen, enz. gedaan in de jaaren MDCCLXVIII tot MDCCLXXI, I*, p. 202.

³⁷⁷ J. Hoge, *Miscegenation in South Africa in the seventeenth and eighteenth centuries*, in M.F. Valkhoff, *New light on Afrikaans and “Malayo-Portuguese”*, p. 115. n 50; V. de Kock, *Those in bondage*, p. 118.

³⁷⁸ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 317; V. de Kock, *Those in bondage*, p. 118; H.F. Heese, *Reg en onreg; Kaapse regspraak in die agtiende eeu*, pp. 39 40, 142, 198 en 265.

³⁷⁹ C. Spoelstra (red.), *Bouwstoffen voor de geschiedenis der Nederduitsch-Gereformeerde Kerken in Zuid-Afrika I*, p. 431.

³⁸⁰ O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope III*, p. 104.

tussen hulle plaasgevind het. Sy finale vonnis is tot met die baba se geboorte uitgestel. Toe 'n blanke baba sy opwagting maak, is Jantje se aanvanklike galgvonniss versag tot lyfstraf, brandmerking en om lewenslank in kettings geslaan te word.³⁸¹ Sparrman maak ook in die tweede helfte van die agtiende eeu melding van 'n Paarlse boer wie se een dogter deur "een of ander ongeluk" met die kind van 'n slaaf swanger geraak het. Die arme slaaf is lewenslank na Robbeneiland verban, terwyl die dogter self die vrou van haar vader se plaasvoorman geword het.³⁸² Dit was 'n redelik algemene gebruik om in geval waar die dogter by een van haar vader se slawe swanger geraak het, 'n ander man met geld om te koop om met haar te trou, terwyl die slaaf so ver as moontlik weggestuur is.³⁸³

Liefdesverhoudings en daaropvolgende huwelike tussen blanke vroue en slawe- of vryswart mans was 'n minder algemene verskynsel. In sy navorsing het Heese ses verwysings na sodanige huwelike opgespoor.³⁸⁴ Die feit dat Simon van der Stel self as kasties of kwartslag 'n Indiese grootmoeder, bekend as Monica da Costa (Monica van die Kus) gehad het,³⁸⁵ het waarskynlik daartoe bygedra dat sodanige huwelike rondom die eeuwisseling sosiaal meer aanvaarbaar was. In 1690 is die volslag Christoffel Seneyament, seun van Anthonie van Bengale en Catharina van Palicatte of Bengale, met die jong Franse meisie Margaretha Theresia van Savoye getroud. Terwyl hulle dogters almal met blanke mans in die huwelik getree het, is hulle seun se familienaam mettertyd tot Snyman vervorm om hom die stamvader van dié familie te maak.³⁸⁶ Die halfslag Michiel Bok is in 1719 met 'n dogter van die vryburger Pieter van der Poel getroud. In 1767 is Abraham de Haan, seun van Ibrahim Adahan (Abraham de Haan) en die volslag Helena Valentyn, met 'n meisie van suiwer Nederlandse afkoms getroud,³⁸⁷ terwyl David Hoon in 1794 met die blanke meisie Maria Roos in die huwelik getree het.³⁸⁸

Wat die losbandige seksuele verbintenisse tussen slavinne en blanke Europeërmans betref, het die slawelosie in Kaapstad die reputasie as grootste semi-amptelike, algemeen erkende bordeel in die stad gehad. Dit is hier waar Kompanjieslavinne, soldate, matrose en selfs burgers hulle onbeskaamd aan promiskue gedrag skuldig gemaak het. In 1671 het kommissaris Isbrand Goske bevind dat nege van die twaalf kinders in die slawelosie Europese vaders gehad het,³⁸⁹ terwyl kommissaris Van Rheede in 1685 ontdek het dat 44 van die 92 slawekinders onder die

³⁸¹ J.L. Hattingh, *Die eerste vryswartes van Stellenbosch, 1679 - 1720*, pp. 57 - 59; A.J. Böeseke, *Slaves and Free Blacks at the Cape 1658 - 1700*, p. 92.

³⁸² A. Sparrman, *A voyage to the Cape of Good Hope ... 1772 - 1776, I* (red. V.S. Forbes), p. 94.

³⁸³ C.P. Thunberg, *Travels at the Cape of Good Hope, 1772 - 1775* (red. V.S. Forbes), pp. 50 - 51.

³⁸⁴ R. Elphick en R. Shell, *Onderlinge groepverhoudinge: Khoikhoi, koloniste, slawe en vryswartes, 1652 - 1795*, in H. Giliomee en R. Elphick (reds.), *'n Samelewing in wording: Suid-Afrika 1652 - 1820*, p. 141.

³⁸⁵ K. Schoeman, *Armosyn van die Kaap; voorspel tot vestiging, 1415 - 1651*, pp. 177 - 178; A.J. Böeseke, *Simon van der Stel en sy kinders*, p. 183.

³⁸⁶ C.C. de Villiers, *Geslagsregisters van die ou Kaapse families* (red. C. Pama), pp. 907 - 910; H.F. Heese, *Groep sonder grense*, p. 6; J.L. Hattingh, *Naamgewing aan slawe, vryswartes en ander gekleurdes*, *Kronos* 6, 1983, pp. 12 - 13.

³⁸⁷ H.F. Heese, *Groep sonder grense*, p. 14; J.A. Heese, *Suid-Afrikaanse genealogieë II* (red. R.T.J. Lombard), p. 244; *Ibid.* III, p. 14.

³⁸⁸ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 318.

³⁸⁹ A.J. Böeseke (red.), *Memoriën en Instructiën, 1657 - 1699, Suid-Afrikaanse Argiefstukke: Belangrike Kaapse Dokumente I*, pp. 100 - 101.

ouderdom van twaalf jaar in die slawelosie Nederlandse vaders gehad het.³⁹⁰ In 1692 was daar 78 halfslag slawekinders in die losie. Beide kommissarisse Goske en Van Rheede het instruksies uitgevaardig wat informele onderlinge slawehuwelike in die losie aangemoedig het en as sodanig die onbetaamlike en skaamtelose verkeer tussen slavinne en die blanke bevolking moes beëindig.³⁹¹ Plakkate is in 1678,³⁹² 1681,³⁹³ 1685, 1715 en 1718³⁹⁴ uitgevaardig om promiskuiteit tussen Europeërs en slavinne hok te slaan, Europeërmans uit die slawelosie te hou en alle vorme van sosiale verkeer tussen Europeërmans en slavinne te beëindig. Ten spyte van al dié wetgewing het die ongeoorloofde praktyke voortgeduur. Weens die konsentrasie van slavinne in die slawelosie was dit veral 'n aantreklike opsie vir seksueel behoeftige mans. Die laaste drie plakkate was pertinent daarop gerig om Europeërs voortaan dag en nag uit die slawelosie te hou en 'n algehele verbod op die saamwonery met slavinne te plaas. Die slawelosie het egter regdeur die agtiende eeu sy reputasie as bordeel behou, soos blyk uit die waarneming van Mentzel in die eerste helfte van die agtiende eeu:

Female slaves are always ready to offer their bodies for a trifle; and towards evening, one can see a string of soldiers entering their lodge where they misspend their time until the clock strikes 9 ... The Company does nothing to prevent this promiscuous intercourse, since for one thing, it tends to multiply the slave population and it does away with the necessity of importing fresh slaves.³⁹⁵

Uit die aanhaling blyk dit dus dat die Kompanjie – ten spyte van wetgewing – in die agtiende eeu hierdie vorm van prostitusie deur sy slavinne nie-amptelik gekondoneer het, aangesien die natuurlike aanwas van sy slawe daardeur in die hand gewerk is. Die betrokkenheid van Kompanjiesamptenare by losieslavinne is verklaarbaar in die lig van die feit dat daar, soos reeds vermeld, 'n tekort aan Europeërvroue aan die Kaap was. In 1664 het slegs ses Kompanjiesamptenare hulle vroue by hulle gehad.³⁹⁶ 'n Ander bydraende faktor tot die losie se reputasie as bordeel was die groot aantal ongetroude Kompanjiesoldate en -matrose van verbyvarende skepe wat jaarliks met genoeg geld in hulle sakke tien dae tot drie weke landverlof in Kaapstad gehad het.³⁹⁷ Na bewering het die jong Nederlandse soldaat Willem Janse in 1723, toe sy skip die Kaap nader, as volg teenoor 'n mede-reisiger opgemerk: “maat, wij hebben nu een goede windt, zoo zullen wij haast aan de Kaap komen. Daar kunt gij eens

³⁹⁰ A. Hulshof (red.), H.A. van Reede tot Drakenstein, *journaal van zijn verblijf aan de Kaap, 1685, Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap Utrecht* 62, 1941, pp. 183 - 184.

³⁹¹ A.J. Böeseke (red.), *Memoriën en Instructiën, 1657 - 1699, Suid-Afrikaanse Argiefstukke: Belangrike Kaapse Dokumente I*, pp. 100 - 101; A. Hulshof (red.), H.A. van Reede tot Drakenstein, *journaal van zijn verblijf aan de Kaap, 1685, Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap Utrecht* 62, 1941, pp. 183 - 184, 207, 210 en 213; I.D. MacCrone, *Race attitudes in South Africa*, pp. 76 - 78; G.M. Theal, *History of South Africa (1692 - 1795) III*, p. 273.

³⁹² K.M. Jeffreys (red.), *Kaapse Plakkaatboek I*, p. 152; A.J. Böeseke (red.), *Resolusies van die Politieke Raad II, 1670 - 1680, Suid-Afrikaanse Argiefstukke*, p. 270.

³⁹³ K.M. Jeffreys (red.), *Kaapse Plakkaatboek I*, p. 179; A.J. Böeseke (red.), *Resolusies van die Politieke Raad III, 1681 - 1707, Suid-Afrikaanse Argiefstukke*, p. 28.

³⁹⁴ K.M. Jeffreys (red.), *Kaapse Plakkaatboek I*, p. 299; *Ibid. II*, pp. 41 en 73.

³⁹⁵ O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope II*, p. 125.

³⁹⁶ R. Elphick en R. Shell, *Onderlinge groepverhoudinge: Khoikhoi, koloniste, slawe en vryswartes, 1652 - 1795*, in H. Giliomee en R. Elphick (reds.), *'n Samelewing in wording: Suid-Afrika 1652 - 1820*, p. 137.

³⁹⁷ *Loc. cit.*; R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 286.

bij de zwarte hoeren gaan.”³⁹⁸ In baie gevalle het die losieslavinne se eie “huweliksmaats” hulle geforseer om met die plaaslike en besoekende Europeërmans prostitusie te bedryf vir die finansiële gewin en ander voordele wat hulle daaruit kon trek. In 1686 het Ambrose Cowley (fl. 1683), ‘n Engelse besoeker aan die Kaap, beweer dat manlike losieslawe maklik oorgehaal kon word om hulle “vrouens” vir prostitusie aan te bied.³⁹⁹ Volgens Mentzel het die losieslawe beslis voordeel uit hulle vrouens se prostitusie getrek, aangesien hulle “money or goods from their reputed wives who have their own way of earning at the expense of soldiers or sailors” verkry het.⁴⁰⁰ Hierdie slavinne was maklik aan hulle “mooi vere” uit te ken.

Losieslavinne het ook uit eie vrye wil die Europeërmans seksueel uitgelok en dan onbeskaamd op die vooruitbetaling van hulle dienste aangedring: “Kammene Kas, Kammene Kuntu” (As jy geen geld het nie, het ek ook geen -).⁴⁰¹ Losieslavinne het ‘n voorkeur vir plaaslike Europeërmans gehad, aangesien dit beslis ‘n beter proposisie was as die matrose wat slegs tydelik in Kaapstad was. Vir losieslavinne het ‘n seksuele verbintenis met ‘n plaaslike Europeërman die vooruitsig van ‘n kind met Europeërbloed, die kans op vrystelling en ‘n moontlike huwelik gebied. Sodanige verhouding kon die vrypas na vryheid wees.⁴⁰² In sommige gevalle het slavinne nie omgee om prostitusie met matrose te bedryf nie, solank hulle net ‘n kind met Europeërbloed kon hê. Met sy besoek in 1711 aan die Kaap het Charles Lockyer (fl. 1706) die volgende hieroor te sê gehad: “There is a little notice taken of the sailors who lodges in their rooms, and as for the women themselves, they are so fond of white children, that they would willingly have no other, when the breed is highly improv’d, many of them being as white as Europeans.”⁴⁰³ In sy reisverslag het Daniel Beekman in 1714 onder meer geskryf dat, “[y]ou may see the Dutch soldiers frequently go in and out to the Slave-women (which is conniv’d at by the Government) and are very acceptable to them, who are Negroes, and are very proud when their children prove whiter than themselves”.⁴⁰⁴ Buttner het in die 1720’s opgemerk dat die slawekinders met gemengde bloed in die losie die gevolg van gewillige seksuele verkeer met “mans van baie nasies” was.⁴⁰⁵

Die laaste vorm van gemengde verbintenisse wat voorgekom het, was dié tussen slawe en die plaaslike inboorlingbevolking (Khoikhoi). Tydens die aanvangsjare was dié verhoudings beperk, maar met die toenemende verbroekeling van die Khoikhoi se stamgebondenheid en hulle teenwoordigheid in die blanke gemeenskap het dit veral na 1670 op plase begin posvat waar beide groepe saam gewerk en gewoon en aan dieselfde mate van onderdrukking blootgestel was. Dieselfde lotgevalle het beide groepe nader aan mekaar gebring en weens die tekort aan slavinne in die landelike gebiede, was die mansslawe toenemend op die vry Khoikhoivroue aangewese. Mansslawe is ook deur die blanke knegte voorgespring in verhoudings met slavinne. Kinders wat uit die verhoudings gebore is, het as

³⁹⁸ A.W. Biewenga, *De Kaap de Goede Hoop; een Nederlandse vestigingskolonie, 1680 - 1730*, D.Phil.-proefskrif, Vrije Universiteit Amsterdam, 1999, p. 212.

³⁹⁹ R. Haven-Hart (red.), *Cape of Good Hope 1652 - 1702, II*, p. 310.

⁴⁰⁰ O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope II*, pp. 124 - 125.

⁴⁰¹ *Ibid. III*, p. 99.

⁴⁰² R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 286.

⁴⁰³ C. Lockyer, *An account of the trade in India*, p. 297.

⁴⁰⁴ D. Beekman, *A voyage to Borneo in 1714*, p. 114.

⁴⁰⁵ J.D. Buttner, *Accounts of the Cape* (reds. G.S. Nienaber en R. Raven-Hart), p. 66.

“baster-hottentotte” bekend gestaan en was weens die vrystatus van hulle moeders ook vry. Volgens De la Caille, Le Vaillant en Mentzel het bloedvermenging deur genoemde verbintenisse tydens die hele agtiende eeu voorgekom. Bloedvermenging tussen slawe en Khoikhoi het egter minder as dié tussen Europeërs en Khoikhoi voorgekom.

Uit voorafgaande bespreking van die verbintenisse en huwelike van Kaapse slawe kan die gevolgtrekking gemaak word dat die verbod op onderlinge slawehuwelike tot 1823 aanleiding gegee het tot die sluit van informele huweliksverbintenisse tussen slawe onderling en dat gemengde verbintenisse in ‘n verskeidenheid vorme ‘n algemene verskynsel aan die Kaap was. Alhoewel stabiele verbintenisse tussen slawe onderling in die vroeër jare deur die owerhede, veral onder Kompanjieslawe, aangemoedig is om promiskuiteit en sedelike verval in die slawelosie hok te slaan, is dit nie deur die reg en kerk erken nie. Hierdie gebrek aan huwelikstatus het onstabiliteit en immoraliteit in die hand gewerk. Slegs binne die Islam kon slawe onderling huwelike sluit wat, alhoewel dit regtens misken is, wel deur die Moslemgemeenskap erkenning geniet het. Daarbenewens was die slawe deel van ‘n heterogene bevolkingsamestelling aan die Kaap wat uiteraard tot verhoudings oor die kleurgrens heen aanleiding sou gee. Die Kompanjieslawelosie met sy groot aantal seksueel gewillige en behulpsame slavinne was ‘n heenkome vir talle seksueel behoeftige soldate, matrose, amptenare en burgermans. Weens ‘n tekort aan blanke setlaarvroue in die sewentiende eeu het Europeërmans hulle veral tot Bengalese en later Kaapsgebore slavinne gewend. Hierdie gemengde verbintenisse met blanke Europeërmans het vir beide Kompanjieslavinne en privaatslavinne sekere voordele, soos geskenke, onderhoud, versorging, ‘n beter toekoms vir haar halfslag kind, sowel as ‘n moontlike huwelik en vryheid ingehou. Verder het dit die eenaar gepas, aangesien liefdesverhoudings van sy slavinne met Europeërmans ongetwyfeld ekonomiese voordele ingehou het – ‘n natuurlike aanwas van goeie kwaliteit slawe in die huishouding. Daarbenewens het noue kontak in die huishoudings tot buite-egtelike en seksueel ontoelaatbare verhoudings tussen slawe en blanke lede van die huishouding gelei. ‘n Tekort aan slavinne op die plase het veral vanaf 1670 tot liefdesverhoudings tussen slawemans en plaaslike inboorlingvroue aanleiding gegee.

Uit die verbintenisse en verhoudings waarby slawe betrokke was, is kinders gebore wat as Kaapsgeborenes ‘n ander faset van slawerny sou blootlê.

2. Die slawekind: geboorte, doop en status

Die geboorte van ‘n slawebaba is met groot entoesiasme onder mede slawe gevier. Die nuwe aankomeling is mooi aangetrek en ‘n nousluitende kappie om sy koppie gebind. Dankbaar vir die toevoeging tot sy huishoudelike bates, het die eenaar toegelaat dat sy slawe die nag in feesviering deurbring – “hence, great rejoicing, feasts, and dancing among the slaves, and a night spent in merriment”, aldus Semple.⁴⁰⁶ Sommige eenaars het hulle positief met die geboorte van ‘n nuwe slawebaba bemoei. Op 16 Maart 1756 het Hagar, die slavin van Joachim von Dessin, die lewe aan ‘n babadogtertjie geskenk. Von Dessin het self die naam “Martha” vir die nuwe aankomeling gekies en ook die volgende bababenodighede voorsien: “... 8 ellen wit linnen tot luijers, 2½ ellen roode baaij, 1 parthij lappen linnen tot klijngood.”⁴⁰⁷ In Maart 1794 het Johanna Duminy ‘n uitgawe ten opsigte van “baaij tot luijers voor de

⁴⁰⁶ R. Semple, *Walks and sketches at the Cape of Good Hope*, p. 40.

⁴⁰⁷ J.L.M. Franken, ‘n Kaapse huishoue in die 18de eeu uit Von Dessin se Briefboek en Memoriaal, *Argief-jaarboek vir Suid-Afrikaanse geskiedenis*, 1940 I, p. 63.

mijden” aangeteken.⁴⁰⁸

Na die geboorte was die doop ter sprake, alhoewel slawekinders in privaathuishoudings nie altyd dadelik gedoop is nie. Hulle kon tot op sewejarige ouderdom vir die kinderdoop in aanmerking kom.⁴⁰⁹ Weens die feit dat slawe nie wettige huwelike kon sluit nie, is kinders gebore uit verbintnisse waarby ‘n slaaf of slavin betrokke was, as buite-egtelik beskou.⁴¹⁰ Slawekinders in privaatbesit is dus volgens die prosedures wat op alle buite-egtelike kinders van toepassing was, gedoop. Ouers, ongeag ras of kleur, wat hulle buite-egtelike kinders wou laat doop, moes persoonlik voor die Kerkraad van die Kaapse Kerk verskyn en ‘n formele versoek om doopbediening tydens die maandelikse kerkraadsvergadering voor die Kerkraad lê. Tydens die verskyning voor die Kerkraad moes minstens dié ouer oor wie die Kerkraad gesag gehad het, in sy persoonlike hoedanigheid teenwoordig wees. In die geval van ‘n slavin was die eienaar meesal vir die versoek om doopbediening van haar kind verantwoordelik. In sommige gevalle is die slawemoeder of die vader (indien bekend) – en veral ‘n blanke vader – tot verantwoording geroep. K.J. Pedro kon in sy navorsing geen geval tussen 1802 en 1812 opspoor waar die slawemoeder deur die eienaar toegelaat is om self doopbediening vir haar kind te versoek nie.⁴¹¹ In die negentiende eeu is versoeke om doopbediening aan kinders met ouers wat lidmate van ander kerke was, na die betrokke kerke verwys. Selfs in gevalle waar die beweerde vader lid van ‘n ander kerk was, is die versoek deur die Kerkraad na sy kerk verwys.⁴¹²

Indien ‘n eienaar die doop van ‘n slawekind, sonder enige belofte of onderneming van vrystelling versoek het, kon die Kerkraad nie die verpligte “ordinaire kerkenrecht” van 50 riksdalders as borggeld vir vrygestelde slawe opeis nie. Die eienaar was genoodsaak om volle verantwoordelikheid vir die opvoeding en versorging van die gedoopte slawekind te aanvaar. By erkenning en aanvaarding van dié verpligtinge is die versoek om doopbediening voorwaardelik aan die slawekind toegestaan. Finale goedkeuring was onderworpe aan die ondertekening van die doopakte deur die doopgetuies. Hierdie doopgetuies moes onbesproke lidmate van die kerk wees. Vreemdelinge, tydelike besoekers, sowel as Rooms-Katolieke is nie deur die Kerkraad van die Kaapse Kerk as doopgetuies aanvaar nie. Volgens die doopakte, wat as ‘n spesifieke voorwaarde vir die doopsakrament gestel is, moes die doopgetuies onderneem om, indien die ouers in gebreke sou bly, die opvoeding en versorging van die kind op hulle te neem en veral te sorg dat die kind tot en met sy mondigwording nie die Diakonien ten laste val nie. Benewens die versoek om toestemming vir die doop van slawekinders in hulle huishoudings, moes eienaars dikwels ook die rol van doopgetuie vervul. Die slawekind is dus nie net op versoek van die eienaar nie, maar ook op grond van dié se Christelike status gedoop. Die frekwensie van doopbediening aan slawekinders in privaatbesit het dus afgehang van die bereidwilligheid van die eienaar om die rol van doopgetuie en surrogaat-ouer, sowel as

⁴⁰⁸ J.L.M. Franken (red.), *Duminy-dagboeke*, p. 344.

⁴⁰⁹ K.J. Pedro, Die doopbediening aan slawe en vryswartes in die Kaapse Kerk, 1802 - 1812, *Kronos* 9, 1984, p. 29.

⁴¹⁰ H.P. Cruse, *Die opheffing van die Kleurlingbevolking*, p. 207.

⁴¹¹ K.J. Pedro, Die doopbediening aan slawe en vryswartes in die Kaapse Kerk, 1802 - 1812, *Kronos* 9, 1984, pp. 22, 23 en 27.

⁴¹² *Ibid.*, p. 23.

alle vereistes hieraan verbonde, te vervul.⁴¹³ Die onus het ook op die eenaar gerus om een van die twee doopgetuies aan te wys, terwyl hyself gewoonlik een van die twee verlangde doopgetuies was. Soos alle ander doopgetuies, was die eenaar deel van die doopseremonie van die slawekind, waartydens hy sy belofte van versorging, opvoeding en onderrig aan die slawekind ten aanhoor van die gemeente afgelê het. Slawe-eenaars het mettertyd 'n teësinigheid ten opsigte van die doop van volwasse sowel as kinderslawe in hulle huishouding ontwikkel, soos Kolbe aan die begin van die agtiende eeu opgemerk het: "Ik verwonder my echter over deze steegheid der inwoners van de Kaap de Goede Hoop, waar door zy zoo wel de grote en gekofte, als naderhand van deze in hare huizen gewonne en gebore slaven kinderen, van den H. Doop afhouden ..." ⁴¹⁴

Die doop van slawekinders in privaatbesit was hoofsaaklik tot welgestelde individue beperk.⁴¹⁵ Die meeste slawebabas in privaatbesit is gedurende die sewentiende eeu gedoop. Na 1800 het hierdie getalle in verhouding tot die totale slawebevolking weglaatbaar klein geword.⁴¹⁶ In die eerste helfte van die agtiende eeu het Mentzel opgemerk dat die doop slegs tot slawekinders wat vir vrystelling bestem is, beperk was, terwyl Europeërvaders van slawekinders hulle soms van die wettige eenaars aangekoop en vrygestel het.⁴¹⁷ Dit was dus veral slawekinders afkomstig van vry Europeërvaders wat deur hulle vaders vrygestel is. Slawekinders is dikwels as geskenk ten tye van hulle doop vrygestel. Tydens haar doop op 30 Desember 1708, is die slawedogtertjie van die slawe September van Bengale en Magdalena van Batavia deur hulle eenaar, Jan Brommert, vrygestel.⁴¹⁸

Uit die klagtes van goewerneur M. de Chavonnes wat hy in 1721 voor die Politieke Raad geopper het, blyk dit dat slawekinders ongeag of hulle ouers Christene is of nie, of dat hulle uit losbandige verhoudings gebore is, saam met die blanke Europeërkinders gedoop is. Mede slawe het ook as doopgetuies van die slawekind opgetree. Slawe- en vryswartmoeders het hulle kinders vir die doopplegtigheid in mooi klere uitgedos en was as sodanig "met meerder sieraad" opgeskik as die "van onser natie". In reaksie op De Chavonnes se klagtes het die Politieke Raad besluit dat slawekinders voortaan ten tye van hulle doop sonder "opskiksels" stemmig geklee moes wees. 'n Slaaf sou ook nie meer as die vader of getuie vir sy kinders ten tye van hulle doop mag optree nie.⁴¹⁹ Uit die doopregister van die Kaapse Kerk te Stellenbosch blyk dit dat die plattelandse burgers, net soos dié van Tafelvallei, meer geneë was om slawekinders in hulle huishoudings te laat doop. Rondom 1700 het sommige van die vooraanstaande burgery aan die Kaap sowel as Stellenbosch op dieselfde dag wat hulle hulle eie kinders laat doop het, ook 'n slaaf of slawekind in hulle besit ten doop gebring.⁴²⁰ Op 3

⁴¹³ K.J. Pedro, Die doopbediening aan slawe en vryswartes in die Kaapse Kerk, 1802 - 1812, *Kronos* 9, 1984, pp. 25 - 26.

⁴¹⁴ P. Kolbe, *Naaukeurige en uitvoerige beschryving van de Kaap de Goede Hoop II*, p. 322.

⁴¹⁵ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 345.

⁴¹⁶ *Loc. cit.*

⁴¹⁷ O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope II*, p. 131.

⁴¹⁸ J.L. Hattingh, *Beleid en praktyk: Die doop van slawekinders en die sluit van gemengde verhoudings aan die Kaap voor 1720*, *Kronos* 5, 1982, p. 31.

⁴¹⁹ K.A.B.: C. 56: Resolusiën, 1721-06-17.

⁴²⁰ J.L. Hattingh, *Beleid en praktyk: Die doop van slawekinders en die sluit van gemengde verhoudings aan die Kaap voor 1720*, *Kronos* 5, 1982, pp. 29 en 30

Augustus 1704 het Pieter van der Bijl sy eie seun, sowel as 'n slaweseun laat doop. Hy herhaal hierdie wyse van doen op 20 Junie 1706, sowel as op 10 Junie 1708.⁴²¹

Die Kaapse doopregisters toon 'n duidelike onderskeid in die doop van slawekinders in privaatbesit en Kompanjieslawekinders. Die Kompanjie het die burgers by verre in die doop van slawe oortref. Tussen 1652 en 1795 is 2 543 slawekinders gedoop, waarvan 1 715 Kompanjieslawekinders was.⁴²² As deel van die Kompanjieshuishouding is alle slawekinders wat hier te lande gebore is, in die sewentiende en agtiende eeu voor die voet gedoop, terwyl hulle ook in die Kompanjieskool in die Christelike godsdienst sowel as in lees en skryf onderrig is.⁴²³ In 1707 het dominee Le Boucq die owerheid versoek om aandag aan die doop van alle slawekinders te skenk, aangesien Van Rheeде slegs instruksies ten opsigte van die doop van slawekinders met blanke vaders gegee het. Die antwoord hierop was dat die doop nie verwaarloos moes word nie en aan soveel slawe moontlik bedien moes word.⁴²⁴ Gevolglik het die losie die hoogste per capita gedoopte slawekinders in die Kolonie gehad. Teen die middel van die agtiende eeu is slegs Kompanjieslawekinders nog op 'n gereelde basis gedoop.⁴²⁵ Na die beëindiging van Kompanjiesbeheer in 1795 is Kompanjieslawekinders nie meer gedoop nie.

Alle losieslawebabas is binne sewe dae na hulle geboorte gedoop. As simboliese hoof van die Kompanjieshuishouding was die mees senior Kompanjiesamptenaar tydens die doop van Kompanjieslawekinders teenwoordig.⁴²⁶ Slawekinders waarvan die ouers nie Christene was nie, is ook gedoop, soos in die geval van die Moslemslavin Fatima.⁴²⁷ Soos reeds vermeld, is alle Kompanjieskinders, ongeag hulle ouers se herkoms en status, aanvanklik voor die voet gedoop. Na 1685, met die besoek van kommissaris Van Rheeде, het afkoms egter 'n groot rol in alle besluite ten opsigte van die doop van slawekinders in die losie gespeel. Volgens sy instruksies moes alle slawebabas in die losie gedoop en hulle afkoms aangeteken word.⁴²⁸ In die vroeë agtiende eeu het Kolbe die prosedures ten opsigte van die doop van Kompanjieslawekinders beskryf:

Teen dien einde moeten de moeders van de gemelde kinderen zich altyd by den prediker van de plaats aangewen, en 't ongedoopte kind met zich op den arm brengen, of zoo als doorgaans geschied, door eene andere slavin laten dragen, wanneer de Prediker vraagt, waar de moeder van 't gemelde kind van daan is, en hoe 't zelve zal genaamt worden; midsgaders wie de vader van 't kind is;

⁴²¹ J.L. Hattingh, Slawevrystellings aan die Kaap, 1700 - 1720, *Kronos* 4, 1981, p. 29; J.L. Hattingh, Beleid en praktyk: die doop van slawekinders en die sluit van gemengde verhoudings aan die Kaap voor 1720, *Kronos* 5, 1982, p. 30.

⁴²² R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 343.

⁴²³ P. Kolbe, *Naaukeurige en uitvoerige beschryving van de Kaap de Goede Hoop II*, p. 321.

⁴²⁴ K.A.B.: VC. 18, p. 228: Dagverhaal, 1707-07-17; A.J. Böeseken (red.), Resolusies van die Politieke Raad IV, 1707 - 1715, *Suid-Afrikaanse Argiefstukke*, pp. 12 - 13.

⁴²⁵ G.M. Theal, *History of South Africa IV*, p. 99.

⁴²⁶ C. Spoelstra (red.), *Bouwstoffen voor de geschiedenis der Nederduitsch-Gereformeerde Kerken in Zuid-Afrika I*, pp. 256 - 257.

⁴²⁷ Algemene Rijksarchief, Den Haag: VOC. 4030, p. 367: Brieven en papier van Cabo de Bonne Esperance overgecomen, 1693-01-01, soos aangehaal in R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 343.

⁴²⁸ A. Hulshof (red.), H.A. van Reede tot Drakenstein, jaartal van zijn verblijf aan de Kaap, 1685, *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap Utrecht* 62, 1914, pp. 213 - 214.

zoo 't nu zwart of geel van kouleur is ... zoo is 't een vast teken, dat het een Europeaanse vader moet hebben gehad; wie echter dezelve is, kan de prediker niet anders vernemen, dan dat de moeder of de slavin, die 't kind op den arm heeft, tot antwoord geeft: 'Ik en weet het niet, vader al lang weg, vader al lang na Holland toe'...⁴²⁹

In dié geval moes 'n "Gequalificeert" persoon uit die Raad namens die "Voortreffelyke Maatschappij" as vader vir die kind instaan.⁴³⁰ Volgens Kolbe is daar jaarliks op dié wyse talle Kompanjieslawekinders gedoop en het daar byna geen Sondag omgegaan wat daar nie twee, drie of meer slawekinders gedoop is nie.⁴³¹

Tussen 1655 en 1691 is slawedopelinge sowel as vrydopelinge saam in die doopregisters gelys. Na 1692 is elke slawedopeling volgens ouderdom en afkoms in die doopregister as volbloed (heelslag) of mulat (halfslag) geklassifiseer. In 1695 is 'n nuwe doopregister onder drie aparte opskrifte geopen, naamlik: *men der Christen Kinderen, Slaven Kinders der Ed. Comp. wer over de Ed. Comp. als getuige staat* en *Slaven kinders der Vrijborgers of Comp. Dienaren*. Hierdie stelsel is tot 1731 gevolg.⁴³² Afkoms, herkoms en die status van die eienaar sou voortaan 'n rol in die doop van slawe speel. Gedoopte Kompanjieslawekinders is byna nooit vrygestel nie, terwyl hulle ook nie verkoop of vervreem is nie.

Wat die geboorte en "doop" van Moslemslawekinders betref, het die vader – net soos vandag – die baba dadelik na geboorte opgetel en met sy gesiggie na Mekka gerig, 'n gebed in sy oortjie opgesê.⁴³³ Dit was 'n aanduiding dat die baba 'n volgeling van Islam is. Sewe dae na die geboorte moes die baba na die moskee gebring word om deur die imam sy naam te ontvang.⁴³⁴ 'n Skaap is as offer aan Allah geslag om sy beskerming vir die baba te vra. Tydens die "doopseremonie" is die baba in 'n *medoura* (serp) toegedraai. 'n Donker merkie in die vorm van 'n hoendervoet is op die baba se voorkop getrek om die bose oog weg te hou. Die seremonie was eenvoudig en is deur die familie, vriende en die imam bygewoon. Tydens die seremonie is 'n lokkie van die baba se hare afgeknip, wat die afskeer van die babas se hare in vroeër tye simboliseer. Iets soets, soos dadel, suiker of heuning, is op die baba se lippe geplaas, terwyl daar gebid is. Dit was 'n simbool van die soete lewe wat hy sou hê. Na die seremonie is die doopmaal gehou.⁴³⁵ Aangesien Moslemhuwelike nie aan die Kaap erken is nie, is die kinders gebore uit dié huwelike as buite-egtelik beskou en as sodanig nie as geskik vir administratiewe of dergelyke poste in die owerheidsektor geag nie.⁴³⁶

⁴²⁹ P. Kolbe, *Naaukeurige en uitvoerige beschryving van de Kaap de Goede Hoop II*, pp. 322 - 323.

⁴³⁰ *Ibid.* II, p. 323.

⁴³¹ *Loc. cit.*

⁴³² J.L. Hattingh, *Beleid en praktyk; die doop van slawekinders en die sluit van gemengde verhoudings aan die Kaap voor 1720*. *Kronos* 5, 1982, p. 29; R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 345.

⁴³³ C. Abrahams, *The culture and cuisine of the Cape Malays*, p. 27.

⁴³⁴ Government Publication, Colebrooke and Bigge Commission Report 1835, I, *Imperial Blue Book*, p. 208.

⁴³⁵ C. Abrahams, *The culture and cuisine of the Cape Malays*, pp. 27 - 28; F. Williams, *Kaapse Maleierkookkuns*, p. 95.

⁴³⁶ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. xxxiii; N. Worden, *Slavery in Dutch South Africa*, p. 147.

Wat die regstatus en posisie van die slawekind betref, het die Romeins-Hollandse reg wat aan die Kaap toegepas is, bepaal dat die slawekind die status van sy moeder aanneem.⁴³⁷ Die kinders van slavinne was dus slawe en as sodanig die eiendom van die slavin se eenaar. Kinders gebore uit kortstondige verbintenisse, liefdesverhoudings en informele sowel as formele wettige huwelike tussen slawe onderling en slawe met die Europeër- sowel as inboorlingbevolking, se regstatus is dus in elk van die verbintenisse, ongeag die herkoms, afkoms of status van die vader deur die status van die moeder, hetsy slavin of vry, bepaal. Kinders van slawemoeders en Europeërmans was dus, weens die slawestatus van hulle moeders, self slawe en as sodanig die eiendom van die moeder se eenaar.⁴³⁸ Die slawestatus van die kinders van slawemoeders en blanke vaders is voorts deur onder andere Thunberg,⁴³⁹ Percival,⁴⁴⁰ Hudson,⁴⁴¹ Campbell⁴⁴² en Burchell⁴⁴³ bevestig. Hieruit blyk dit dat die *status quo* deurgaans gehandhaaf is en dat nòg die Bataafse Bewind nòg die Tweede Britse Besetting enige verandering in dié verband teweeg gebring het.⁴⁴⁴ Die afkoms van die vader sou wel in 'n mate 'n rol in die lotgevalle van slawekinders wat aan die Kaap gebore is, speel. Volgens Theal het ongeveer 75% van alle slawekinders wat gedurende die eerste twintig jaar van die nedersetting gebore is, Europeërvaders gehad.⁴⁴⁵

Die losieslawekinders het hulle beslis nie binne die ideale omgewing bevind nie. Vir die grootste gedeelte van Kompanjiesbeheer was die toestande in die losie nie na wense nie. Die losie was oorbevolk, die gebou – veral tydens die besoek van Van Rheede in 1685 – in 'n vervalde toestand, lewensomstandighede haglik, almal het deurmekaar gewoon en geslaap, terwyl promiskuiteit en seksuele losbandigheid onderling en met vry persone buite die losie aan die orde van die dag was.⁴⁴⁶ Om die opkomende geslag slawe beter op te voed en sedelik bewus te maak, het Van Rheede opdrag gegee dat 'n slaweskool uitsluitlik vir kinders onder 12 jaar in die losie ingerig moes word.⁴⁴⁷ Onder Van Rheede se invloed is moeders in die slawelosie deur die owerheid gelas om toe te sien dat hulle kinders leer om “handwerk”, soos “t najen van linnen en wolle klederen”, te doen.⁴⁴⁸ Van Rheede het ook opdrag gegee dat drie aparte woonkwartiere vir die “getroude” slawe, die jong en ongetroude slavinne, sowel as vir

⁴³⁷ G.M. Theal (red.), *Records of the Cape Colony IX*, p. 146.

⁴³⁸ O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope II*, p. 130.

⁴³⁹ C.P. Thunberg, *Travels at the Cape of Good Hope, 1772 - 1775* (red. V.S. Forbes), p. 34.

⁴⁴⁰ R. Percival, *An account of the Cape of Good Hope*, p. 291.

⁴⁴¹ R.C.-H. Shell, Introduction to S.E. Hudson's "Slaves", *Kronos* 9, 1984, p. 68.

⁴⁴² J. Campbell, *Travels in South Africa, undertaken at the request of the Missionary Society*, p. 21.

⁴⁴³ W. J. Burchell, *Travels in the interior of Southern Africa I*, pp. 33 - 34.

⁴⁴⁴ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 297

⁴⁴⁵ G. M. Theal, *History and ethnography of Africa south of the Zambezi II*, p. 184.

⁴⁴⁶ A. Hulshof (red.), H.A. van Reede tot Drakenstein, *journaal van zijn verblijf aan de Kaap, 1685, Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap Utrecht* 62, 1941, pp. 184 - 213; J.S. Marais, *The Cape Coloured people 1652 - 1937*, p. 10; O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope I*, p. 116; P. Kolbe, *Naaukeurige en uitvoerige beschryving van de Kaap de Goede Hoop I*, p. 395.

⁴⁴⁷ A.J. Böeseken (red.), *Memoriën en Instructiën, 1657 - 1699, Suid-Afrikaanse Argiefstukke: Belangrike Kaapse Dokumente I*, p. 205.

⁴⁴⁸ K.A.B.: C. 19: Resolusiën, 1674 - 1795, 1687-09-15; A.J. Böeseken (red.), *Resolusies van die Politieke Raad III, 1681 - 1707, Suid-Afrikaanse Argiefstukke*, p. 171.

die jong en ongetroude slawemans, onderskeidelik ingerig moes word.⁴⁴⁹ Hieruit is af te lei dat jong slawekindertjies van “getroude” slawe by hulle ouers gewoon en geslaap het. In ‘n beskrywing van die monsterring van Kompanjieslawe in 1686 word genoem dat hulle saam met hulle “wiyven en kinderen” opgeskryf is.⁴⁵⁰ Dat daar wel ‘n mate van gesinslewe in die slawelosie bestaan het, is waarskynlik toe te skryf aan die feit dat Kompanjieslawe nie soos privaatslawe verkoop is nie. Tussen 1790 en 1701 was daar 65 slawefamilies in die slawelosie in Kaapstad en Nuweland woonagtig. Nege-en-dertig van die families het ‘n man as gesinshoof gehad, wat beteken dat net meer as die helfte van dié gesinne albei ouers gehad⁴⁵¹ en as sodanig relatiewe stabiliteit geniet het. Talle losieslawekinders het egter in ‘n enkelouer gesinsverband grootgeword aangesien hulle vry Europeërvaders gehad het.⁴⁵²

In sy pogings om toestande in die losie aan te spreek sou kommissaris Adriaan van Rheede ‘n belangrike rol in die verbetering van die lotgevalle van die losieslawekinders speel. Met sy besoek aan die losie het hy van die klein kindertjies aangetref waar hulle op die vuil nat beddegoed “... als hoenders in een kot” gesit het omdat hulle te klein was om hulle moeders in die koue, nat weer te volg.⁴⁵³ Alhoewel hulle van blanke vaders afkomstig was, is hulle as slawe gebore en aan dieselfde administrasie, tug en dissipline as ander losieslawe onderwerp. Van Rheede het opdrag gegee dat dié slawe nie dieselfde werk as ander losieslawekinders mag verrig nie. Verder was hulle op ‘n vroeër ouderdom as ander heelslag losieslawe op hulle vryheid geregtig. Seuns kon hulle vryheid op 25-jarige ouderdom verkry, terwyl jong meisies reeds op 21-jarige ouderdom vrygestel moes word. Indien die jong meisies deur ‘n voornemende huweliksmaat vrygekoop sou word, kon hulle hulle vryheid selfs vroeër verkry.⁴⁵⁴ Hierdie voorkeurbehandeling het tot afguns en nydigheid onder die ander minderbevoorregte heelslag slawe sonder Europese bloed gelei. In ‘n poging om die versorging van kinders in die slawelosie te verbeter, het losiedirekteur Höhne in 1793 by die Politieke Raad aanbeveel dat die jong slawekinders bedags deur die bejaarde slawe in die losie opgepas word.⁴⁵⁵

Die omstandighede van slawekinders van slavinne in privaatbesit het aansienlik van dié van die Kompanjieslawekinders in die losie verskil. Al wat op beide groepe van toepassing was, is dat hulle weens die status van hulle moeders in slawerny gebore is, ongeag die herkoms van hulle vaders. Soms het die slawemoeder en haar kind by die vader van die kind gewoon, terwyl hy ook vir die onderhoud van die kind verantwoordelik was. Hierdie kinders het hulle dus na-ure in ‘n gesinsverhouding van slawemoeder en blanke vader bevind, terwyl hulle hulleself bedags

⁴⁴⁹ K.A.B.: C. 2355: Instructiën voor Commandeur Simon van der Stel door H. A. van Rheede 1685, 1685-07-16.

⁴⁵⁰ K.M. Jeffreys (red.), *Kaapse Plakkaatboek I*, p. 224.

⁴⁵¹ H.F. Heese, Slawegesinne in die Wes-Kaap, 1665 - 1795, *Kronos* 4, 1981, p. 45.

⁴⁵² A.J. Böeseken (red.), *Memoriën en Instructiën, 1657 - 1699, Suid-Afrikaanse Argiefstukke: Belangrike Kaapse Dokumente I*, pp. 100 - 101; A. Hulshof (red.), H.A. van Reede tot Drakenstein, *journaal van zijn verblijf aan de Kaap, 1685, Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap Utrecht* 62, 1941, pp. 183 - 184; A.J. Böeseken, *Slaves and Free Blacks at the Cape 1658 - 1700*, p. 53; C.P. Thunberg, *Travels at the Cape of Good Hope, 1772 - 1775* (red. V.S. Forbes), p. 169.

⁴⁵³ A. Hulshof (red.), H.A. van Reede tot Drakenstein, *journaal van zijn verblijf aan de Kaap, Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap Utrecht* 62, 1941, p. 184.

⁴⁵⁴ *Ibid.*, p. 210.

⁴⁵⁵ K.A.B.: C. 1027: Bijlagen by Inkomende Brieven, 1793-06-10.

saam met hulle moeder in die huishouding van die eenaar bevind het. In baie gevalle sou die eenaar huisvesting aan beide die slavin en haar kind verskaf. Terwyl hierdie jong slafies aanvanklik eers net met die kinders van die eenaar gespeel het, sou hulle egter vroeg reeds in die huishouding bruikbaar wees en later vanuit die eenaar se huishouding skool toe gestuur word.⁴⁵⁶ Voor 1823 was slawekinders gebore uit informele huweliksverbintenisse tussen slawe in privaatbesit blootgestel aan die onstabiliteit en onbestendigheid van hierdie opset. Die slawekind was die eiendom van sy moeder se eenaar wat meesal nie die “huwelikstatus” van sy slaweouers erken of gerespekteer het nie en die gesin na sy goëddunke, deur aparte verkoop van die onderskeie gesinslede, kon opbreek. Waar beide ouers aan verskillende eenaars behoort het, was die situasie nog slegter en die kind blootgestel aan die onstabiliteit en immoraliteit van die losse gesinsopset.⁴⁵⁷ Uit sy navorsing in dié verband het Nigel Worden tot die gevolgtrekking gekom dat die slawegesinslewe ernstig deur die konflik tussen die natuurlike vaderskap van die slaaf en die eenaarskap en beheer van die eenaar oor die slawekind gestrem is.⁴⁵⁸ Sommige eenaars het wel ‘n ooreenkoms aangegaan om, in die geval van kinders wat uit toegelate “huweliksverbintenisse” tussen slawe in hulle huishoudings gebore is, ‘n bydrae tot die onderhoud en opvoeding van dié kinders te lewer, soos Kolbe in die vroeë agtiende eeu opgemerk het: “... met dezen maakt hy [de meester] een beding, om hen 't nodige te verschaffen, en de gewonnene kinderen als een vader te helpen opbrengen ...”⁴⁵⁹

Kinders gebore uit verhoudings tussen slavinne en eenaars of jong seuns binne dieselfde huishouding was, net soos hulle moeders, die slawe van die eenaar. Alhoewel huisgebore slawe as ‘n reël nie verkoop is nie, kon sodanige slaaf, indien die vader-eenaar sou sterf voor hy sy slawekind vrygestel het, deur die erfgename of eksekuteurs van die boedel aan ‘n ander eenaar verkoop word of as hy gelukkig was, kon hy sy lewe as slaaf by die agtergeblewe familie deurbring.⁴⁶⁰ Vrystelling van dié gewilde en waardevolle Kaapsgebore “mulat” slawekinders was oor die algemeen nie ‘n baie gewilde opsie onder die eenaars nie. In 1806 het Hudson melding gemaak van ‘n welgestelde heer wat die slawekinders wat hy by sy byna wit slavin gehad het, blatant tot sy eie ekonomiese voordeel uitgebuit het.⁴⁶¹ Vrystelling van dié slawekinders was dus, weens hulle bruikbaarheid, eerder die uitsondering as die reël. Met die afname in die beskikbaarheid van slawe gedurende die negentiende eeu, het vrystellings nog minder plaasgevind en was ‘n groot aantal gekleurde slawe met Europese gelaatstrekke in die Kaapstadse strate op te merk.⁴⁶² Selfs die kinders gebore uit verhoudings tussen slavinne en jong seuns in die huishouding kon nie uit die kettings van slawerny breek nie, soos Mentzel in die eerste helfte van die agtiende eeu verwykend oor die lot van dié slawekinders berig het: “Their own flesh and blood, begotten of slave woman, then bear the chain of slavery in their

⁴⁵⁶ O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope II*, p. 130.

⁴⁵⁷ R. Semple, *Walks and sketches at the Cape of Good Hope*, p. 39.

⁴⁵⁸ N.A. Worden, Violence, crime and slavery on Cape farmsteads in the 18th century, *Kronos* 5, 1982, p. 59.

⁴⁵⁹ P. Kolbe, *Naaukeurige en uitvoerige beschryving van de Kaap de Goede Hoop II*, p. 324.

⁴⁶⁰ R. Percival, *An account of the Cape of Good Hope*, p. 291.

⁴⁶¹ R.C.-H. Shell, Introduction to S.E. Hudson’s “Slaves”, *Kronos* 9, 1984, p. 68.

⁴⁶² *Ibid.*, pp. 51 - 52.

parents' house, and sometimes even in their own house, if the father takes over the child as a slave on the death of his parents.”⁴⁶³

Kinders van slavinne en blanke eienaars se lot is ook soms verder deur hulle fisiese voorkoms bepaal, soos die Kaapstadse hoedemaker wat by twee van sy slavinne kinders gehad het. Thunberg het 'n beskrywing van die uiteenlopende lotgevalle van dié slawekinders gegee: “For the children he had by one of them, he in quality of their father, demanded baptism, and accordingly these were baptised, and consequently free; while the other girl's children remained unbaptized and slaves.”⁴⁶⁴

Kinders gebore uit verbintnisse tussen slawemans en Khoikhoivroue was bekend as “baster-hottentotte” en was op grond van die vrystatus van hulle moeders ook vry. Dit het probleme op burgerplase veroorsaak en vanaf 1721 het plaaseienaars die onbetaalde arbeid van hierdie kinders as vergoeding vir hulle onderhoud begin opeis.⁴⁶⁵ In 1775 is 'n voorstel te Stellenbosch aanvaar ingevolge waarvan die inboekstelsel Baster-Khoikhoikinders sou verplig om tot op 25-jarige ouderdom in diens van die boer op wie se plaas hulle gebore is, te wees.⁴⁶⁶ Hierdie inboekeling het in ruil vir hulle arbeid kos en klere, maar geen lone ontvang nie en is basies nes die slawe behandel.⁴⁶⁷ Dit was veral die Baster-Khoikhoikinders wat 'n aanwins op die plase was, soos Mentzel opgemerk het: “Bastard-hottentots – the offspring of male slaves and hottentot women – sometimes make good labourers, but pure bred hottentots, never.”⁴⁶⁸ Hulle het weens hulle oorgeërfde herdersinstinkte 'n spesiale slag met plaasdiere gehad en het hulle jonk reeds as knap veewagters en bedrewe wadrywers onderskei.⁴⁶⁹ Volgens Le Vaillant was hulle goedgeaard “[with] a fidelity that never betrays”.⁴⁷⁰

Wat die behandeling en aanwending van slawekinders in die privaathuishoudings van die eenaar betref, is dit duidelik dat hulle dieselfde goeie behandeling as ander lede van die gesin of familie ontvang het. In die vroeë negentiende eeu het luitenant-kolonel Robert Wilson opgemerk dat “the little children are even caressed by their proprietors with as much kindness as if they were the offspring of relations ... They are associated in every amusement, they share every act of tenderness with white children”.⁴⁷¹ Die huisgebore slawekind was 'n integrale deel van die huishouding en het as sulks 'n bevoorregte posisie bo ander slawe in die

⁴⁶³ O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope III*, p. 119.

⁴⁶⁴ C.P. Thunberg, *Travels at the Cape of Good Hope, 1772 - 1775* (red. V.S. Forbes), p. 269.

⁴⁶⁵ K.A.B.: C. 1286, nr. 73: Requesten, 1721-09-09.

⁴⁶⁶ R. Elphick en R. Shell, Onderlinge groepeerhoude: Khoikhoi, koloniste, slawe en vryswartes, 1652 - 1795, in H. Giliomee en R. Elphick (reds.), *'n Samelewing in wording: Suid-Afrika 1652 - 1820*, p. 142; N. Worden, *Slavery in Dutch South Africa*, p. 58.

⁴⁶⁷ A.L. Müller, The impact of slavery on the economic development of South Africa, *Kronos* 5, 1982, pp. 18 - 19.

⁴⁶⁸ O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope II*, p. 126.

⁴⁶⁹ M.D. Teenstra, *De vruchten mijner werkzaamheden*, p. 159; A. Sparrman, *A voyage to the Cape of Good Hope ... 1772 - 1776, I* (red. V.S. Forbes), p. 103; H. Lichtenstein, *Travels in Southern Africa in the years 1803, 1804, 1805 and 1806, I*, p. 17.

⁴⁷⁰ F. le Vaillant, *Travels into the interior parts of Africa, by the way of the Cape of Good Hope; in the years 1780 - 1785, II*, pp. 137 - 138.

⁴⁷¹ K.A.B.: VC. 58, p. 19: Robert Wilson's description of the Cape Colony in 1806.

eienaar se huishouding geniet.⁴⁷² Vir die Kaapse slawe-eienaar was dit 'n kwessie van eer om dié slawe binne sy huishouding te hou.⁴⁷³ Hulle was die speelmaats van die blanke kinders in die huishouding⁴⁷⁴ en het dieselfde behandeling as hulle ontvang. In 1812 het Campbell waargeneem dat “ [the slave children] are put to school, and play about the room where the family sit at their meals with as much freedom, and receive as much attention as if they were their own Children”.⁴⁷⁵ Intelligente slawekinders in die huishouding is baie jonk reeds geïdentifiseer en vir opleiding en onderrig uitgesonder.⁴⁷⁶ “These slave children are found useful at a very tender age ...”, aldus Mentzel,⁴⁷⁷ en was op 'n vroeër ouderom as Europeërkinders in die huishouding bruikbaar.⁴⁷⁸ Hudson het opgemerk dat kinders van slaweouers so vroeg as moontlik binne die huishouding bruikbaar gemaak is “and early are put to some kind of business so that by the time they are twelve or fourteen they become an inexhaustible fund of wealth to the proprietors”.⁴⁷⁹ Uit die *Slaweregister* blyk dit dat slawekinders so jonk as sewejaar as huisbediendes, naaldwerksters, breisters en kleremakers in die Kaapse huishoudings aangewend is. In 1816 het die sewejarige Hessie sowel as die negejarige Philia, beide van Mosambiek, as breislafies in die huishouding van Cornelis Brink diens gedoen,⁴⁸⁰ terwyl beide die sewejarige Janie van die Kaap en die negejarige Dollie, albei van die Kaap, as kleremakers in diens van Johannes Blesser gelys is.⁴⁸¹ In die huishouding van George Anderson is daar op 7 Mei 1816 sewe baie jong huisslafies of -bediendes tussen die ouerdomme van 7 en 14 jaar in die *Slaweregister* aangeteken.⁴⁸² Volgens lady Anne Barnard is, benewens volwasse slawe, ook slawekinders as sambreeldraers aangewend.⁴⁸³

Slawekinders sou ook 'n rol in die voortdurende bouaktiwiteite aan die Kaap speel. Slawemeisies sowel as -seuns vanaf vyftien- of sestienjarige ouderdom het tydens die steenmaakproses gehelp om die klaar gevormde stene aan te dra en in netjiese lae te pak.⁴⁸⁴ Op die plase is slawekinders vanaf tien- of twaalfjarige ouderdom reeds vir plaasarbeid aangewend. Tydens oestyd het hulle veral handig te pas gekom, wanneer dit hulle taak was om die maaiers te volg en die afgesnyde graan in hope te pak en vir binding in gerwe voor te

⁴⁷² A.M. Hugo, *The Cape vernacular*, pp. 13 - 15; M.D. Teenstra, *De vruchten mijner werkzaamhede*, p. 117.

⁴⁷³ K.A.B. : VC. 58, p. 19: Robert Wilson's description of the Cape Colony in 1806.

⁴⁷⁴ W.J. Burchell, *Travels in the interior of Southern Africa I*, p. 34.

⁴⁷⁵ J. Campbell, *Travels in South Africa, undertaken at the request of the Missionary Society*, pp. 21 - 22.

⁴⁷⁶ A.M. Hugo, *The Cape vernacular*, p. 16; A. Janse van Rensburg, *Die toestand van die slawe aan die Kaap*, M.A.-verhandeling, Universiteit van Kaapstad, 1935, pp. 39 - 40 en 41.

⁴⁷⁷ O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope II*, p. 130.

⁴⁷⁸ *Ibid. I*, p. 64.

⁴⁷⁹ R.C.-H. Shell, Introduction to S.E. Hudson's "Slaves", *Kronos* 9, 1984, p. 68.

⁴⁸⁰ K.A.B.: SO. 6/13, p. 54: Register of Slaves, 1816-05-28.

⁴⁸¹ K.A.B.: SO. 6/13, p. 8: Register of Slaves, 1816-05-16.

⁴⁸² K.A.B.: SO. 6/12, p. 1: Register of Slaves, 1816-05-17.

⁴⁸³ D. Fairbridge, *Lady Anne Barnard at the Cape of Good Hope 1797 - 1802*, pp. 23 - 24.

⁴⁸⁴ O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope II*, p. 90.

berei.⁴⁸⁵ Op wingerdplase moes die slawekinders en die jong blanke seuns die voëls en honde daglank met swepe uit die wingerd verwilder.⁴⁸⁶

Uit voorafgaande bespreking van die slawekind blyk dit dat hy aan die Kaap – net soos sy moeder – reeds by geboorte ‘n slaaf en die besitting van sy moeder se eenaar was. As sodanig was die huisgebore slawekind meesal deel van die eenaar se huishouding en die slawegesin ondergeskik daaraan. Die vader kon nie veel van ‘n rol speel nie, behalwe – indien hy blank was – om die kind te onderhou en hom vry te koop. Slawegesinne het wel voorgekom, soos dikwels onder Kompanjieslawe die geval was, maar onder slawe in privaatbesit was die slawegesin ondergeskik aan die eenaar. Alhoewel hulle slawe was en meesal die normale gesinsopset van vader en moeder moes ontbeer, is slawekinders, veral dié wat in die huishouding van die eenaar gebore is, goed behandel. As klein kindertjies is hulle reeds nuttig in bepaalde huishoudelike take aangewend om in hulle vroeë tienderjare hulle skoene as werkende slawe binne die huishouding vol te staan. Die omstandighede van slawekinders in die losie blyk minder rooskleurig te gewees het, alhoewel dié afkomstig van blanke vaders wel die vooruitsig op ‘n vroeër vrystelling as ander losiekinders gehad het. Losieslawekinders is voor die voet gedoop, terwyl privaateienaars minder geneë was om dit te doen aangesien dit later tot die aantasting van hulle eiendomsreg kon lei. Alhoewel gebonde, blyk dit dat veral die huisgebore slawekinders met blanke bloed ‘n bevoorregte groepie was. Dit was hulle wat vir opleiding bestem is en wat later as volwassenes die geliefkoosde slawe en vertroueling van hulle meesters en meesteres was en as sodanig die gepaardgaande voorregte en voordele kon geniet.

3. *Vryetydsbesteding: tydverdrywe, ontspanningsaktiwiteite en vermake*

In ‘n lewe van arbeid en sleur sonder loon was daar wel vryetyd wat die slaaf na sy eie goeddunke kon deurbring.⁴⁸⁷ Danksy Christelik-georiënteerde regulasies wat in ooreenstemming met die Bybelse gebod arbeid op ‘n Sondag verbied het, was hierdie dag ook vir slawe ‘n amptelike rusdag.⁴⁸⁸ In 1831 het William Wright opgemerk:

It has been the usage of the colony to allow the slave the privilege of the Lord’s day. This very proper custom, originating, I suppose, in the piety of the inhabitants, or founded on common law, was confirmed by the Proclamation of 1823, which forbade a master, under a penalty, to compel a slave to labour on that day.⁴⁸⁹

Hudson het in die vroeë negentiende eeu waargeneem dat dit ‘n algemene gebruik onder slawe was om Sondae beurtelings as vakansiedag te benut.⁴⁹⁰ Daarbenewens was Nuwejaarsdag,

⁴⁸⁵ O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope II*, p. 90.

⁴⁸⁶ *Ibid.* III, p. 178.

⁴⁸⁷ F. Krauss, A description of Cape Town and its way of life 1838 - 40, *Quarterly Bulletin of the South African Library* 21 (2), Desember 1966, p. 42.

⁴⁸⁸ K.M. Jeffreys (red.), *Kaapse Plakkaatboek I*, pp. 113 - 114.

⁴⁸⁹ W. Wright, *Slavery at the Cape of Good Hope*, p. 9.

⁴⁹⁰ R.C.-H. Shell, Introduction to S.E. Hudson’s “Slaves”, *Kronos* 9, 1984, p. 66.

sowel as oesfeesdag erkende vakansiedae.⁴⁹¹ Die slawe is toegelaat om hierdie vrye dae, sowel as die af-ure van die gewone werksdag na die afhandeling van hulle take⁴⁹² volgens hulle eie goedduke deur te bring, solank dit nie in stryd met die algemene goeie orde en tot nadeel van die eienaar was nie. Alhoewel Nuwejaarsdag sowel as Sondae vakansiedae was, moes die plaasslawe tydens die koringoes hulle Sondag-afdag ontbeer, “for when the grain starts ripening, there is hardly sufficient time for the reaping even with the use of all hands”, aldus Mentzel.⁴⁹³ Ordinansie 19 van die Proklamasie van 1823 het slawe-eienaars wel verbied om hulle slawe te dwing om op Sondae te werk, maar slawe kon hulle dienste tydens druk tye, soos oestyd en parstyd, teen tariewe wat deur die Slawebeskermer vasgestel is, aan hulle eienaars verhuur.⁴⁹⁴ Die viering van Nuwejaar is ook vir plaasslawe tot na die parstyd uitgestel. Dorpslawe is toegelaat om die dag met vriende deur te bring. Tydens dié kuieruitstappies het hulle dan hul beste klere aangehad.⁴⁹⁵ Die vryetydsbesteding van slawe was hoofsaaklik op die verdiening van inkomste gerig om in hulle behoeftes te voorsien, sowel as om vrykoopgeld bymekaar te maak.⁴⁹⁶ Dit het hoofsaaklik dobbel, smous, verhuring van dienste, vang van vis, bymekaarmaak van hout, sowel as die bewerking van lappies grond behels.⁴⁹⁷ Soos reeds vermeld, het sommige verdienstelike slawe stukkie grond van hulle eienaars ontvang wat hulle in hulle vrye tyd – veral op Sondae – tot hulle persoonlike voordeel kon bewerk.⁴⁹⁸ Hulle is voorts toegelaat om in hulle vrye tyd, met die toestemming van hulle eienaars, die opbrengs sowel as ander ware op die mark te gaan verkoop.⁴⁹⁹ Weens die moeilike aard van die werk, sowel as die koste daaraan verbode, het die Kompanjie toestemming verleen dat slawe vir ‘n verdienste timmerhout aan die Valsbaai-kant van die berg kon bymekaarmaak en verkoop. Hiervoor het hulle 4 skillings of selfs minder ontvang. Vir dié voorreg moes hulle hulle eienaars 1 skilling per dag betaal.⁵⁰⁰

Weens ‘n behoefte aan geld het talle slawe hulle tot dobbelary gewend. Alhoewel dobbelary aan die Kaap deur die wet verbied en swaar strawwe in dié verband opgelê is,⁵⁰¹ het Robert

- ⁴⁹¹ W.J. Burchell, *Travels in the interior of Southern Africa*, p. 31; A. Sparrman, *A voyage to the Cape of Good Hope ... 1772 - 1776, I* (red. V.S. Forbes) p. 15; R. Ross, *Cape of Torments*, p. 27.
- ⁴⁹² F. Krauss, A description of Cape Town and its way of life 1838 - 40, *Quarterly Bulletin of the South African Library* 21(2), Desember 1966, p. 42.
- ⁴⁹³ O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape Of Good Hope III*, p. 15.
- ⁴⁹⁴ W. Wright, *Slavery at the Cape of Good Hope*, pp. 9 - 10.
- ⁴⁹⁵ W.J. Burchell, *Travels in the interior of Southern Africa I*, p. 31.
- ⁴⁹⁶ O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope II*, p. 124; W. Wright, *Slavery at the Cape of Good Hope*, p. 9.
- ⁴⁹⁷ W. Wright, *Slavery at the Cape of Good Hope*, p. 9.
- ⁴⁹⁸ P. Kolbe, *Naaukeurige en uitvoerige beschryving van de Kaap de Goede Hoop II*, pp. 324 en 326; F. Krauss, A description of Cape Town and its way of life 1838 - 40, *Quarterly Bulletin of the South African Library* 21(2), Desember 1966, p. 42; O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope II*, p. 130; P.B. Borchers, *An auto-biographical memoir*, p. 182.
- ⁴⁹⁹ P. Kolbe, *Naaukeurige en uitvoerige beschryving van de Kaap de Goede Hoop II*, pp. 324; W. Wright, *Slavery at the Cape of Good Hope*, p. 9.
- ⁵⁰⁰ O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope I*, p. 90; A.J. Böeseken (red.), *Memoriën en Instructiën, 1657 - 1729, Suid-Afrikaanse Argiefstukke: Belangrike Kaapse Dokumente I*, p. 133.
- ⁵⁰¹ K.A.B.: C. 2322, nr. 46: Statuten van India S - T; K.M. Jeffreys (red.), *Kaapse Plakkaatboek I*, p. 277; *Ibid. I*, p. 331; *Ibid. II*, p. 41; *Ibid. III*, p. 2; *Ibid. IV*, p. 244.

Percival tydens die Eerste Britse Besetting opgemerk dat kaartspele en hanegevegte met oorgawe onder die Kaapstadse slawe beoefen is. Volgens hom het al die slawe 'n buitengewone passie vir dobbel, maar veral vir kaartspele en hanegevegte gehad waarin hulle besonder bedrewe en ervare was. Slawe met veghane onder die arms was 'n algemene gesig in die Kaapstadse strate.⁵⁰² Hanegevegte is een van die oudste sportsoorte wat tot 2000 jaar terug dateer.⁵⁰³ Dit was veral die slawe van Bali en Maleierslawe afkomstig van Java wat 'n besondere voorliefde vir dié sportsoort gehad het. Tydens sy besoek aan Oos-Indië het Stavorinus met die Javane se buitengewone liefde vir hanegevegte en hulle gevegshane kennis gemaak en opgemerk dat "schoon zij zeer arm zijn, zullen zij eerder alles verkopen wat zij hebben, dan hunne vecht- of bakkleihaanen, zoo als zij die noemen".⁵⁰⁴ Die Indonesiërs het hulle hane bo enige vergoeding geplaas en geen geld kon hulle van 'n waardevolle goedgeteelde en geoefende haan skei nie.⁵⁰⁵ Hierdie liefde vir hanegevegte en verknogtheid aan hulle gevegshane is deur die Maleiers aan die Kaap voortgesit.⁵⁰⁶ Weens die afwesigheid van gewettigde dobbelplekke vir slawe, was die steengroef aan die voet van Leeukop 'n gewilde bymekaarkomplek vir hanegevegte. Semple het sy ervaring van die geesdrif en entoesiasme waarmee die toeskouers so 'n hanegeveg in die steengroef ondersteun het, as volg neergepen: "Loud shoutings, a mighty bustle and the crowd fluctuating to and fro, like an immense wave of sea ... All the upper side and borders of the quarry were full of slave spectators who testified by their eager gestures and the clapping of their hands how deeply they were interested in what was going forward".⁵⁰⁷ Volgens Hudson het amptenare van die fiskaal 'n footjie van elke Maleier wat 'n haan op dié bevoorregte plek laat veg het, geëis.⁵⁰⁸ Hierdie koorsagtige liefde vir dié sport het daartoe gelei dat dit nie net tot die steengroef beperk was nie, maar oral onwettig in die strate van Kaapstad plaasgevind het.⁵⁰⁹ In die agtiende eeu het kaptein Francois Duminy 'n klag by die Politieke Raad gelê oor slawe wat op Sondae en ander vakansiedae agter sy huis vir hanegevegte vergader het en dan, in 'n poging om die geregsdienaars te ontduik, oor die muur binne-in sy tuin gespring het.⁵¹⁰ Tydens hierdie onwettige hanegevegte moes verspieders op die uitkyk vir aankomende geregsdienaars wees, sodat deelnemers en toeskouers hulle betyds uit die voete kon maak om so die dreigende lyfstraf van die polisie-slawe of "kaffers" vry te spring.⁵¹¹ In 1805 het die anonieme outeur van *Gleanings in Africa* 'n beskrywing van sy ervaring midde 'n hanegeveg tydens een van sy uitstappies in Kaapstad gegee:

... I rambled insensibly till I at last found myself in die middle of a crowd of Malay slaves, who having formed a circle, were enjoying the pleasures of a cock-fight, and, ... had bets depending on the match. The keen expression of

⁵⁰² R. Percival, *An account of the Cape of Good Hope*, p. 294.

⁵⁰³ V. de Kock, *Those in bondage*, p. 86.

⁵⁰⁴ J.S. Stavorinus, *Reize van Zeeland over de Kaap de Goede Hoop, naar Batavia, Bantam, Bengalen, enz. gedaan in de jaaren MDCCLXVIII tot MDCCLXXI, I*, p. 204.

⁵⁰⁵ R. Percival, *An account of the Cape of Good Hope*, pp. 294 - 295.

⁵⁰⁶ *Ibid.*, p. 294.

⁵⁰⁷ R. Semple, *Walks and sketches at the Cape of Good Hope*, pp. 86 - 87.

⁵⁰⁸ R.C.-H. Shell, Introduction to S.E. Hudson's "Slaves", *Kronos* 9, 1984, p. 61.

⁵⁰⁹ R. Percival, *An account of the Cape of Good Hope*, p. 294.

⁵¹⁰ K.A.B.: C. 1006: Bijlagen by Inkomende Brieven, 1792-09-18.

⁵¹¹ *Gleanings in Africa*, pp. 245 - 246.

Figuur 37: Die Meerlust-duiweluis waar plaasslawe in hulle vrye tyd gereeld hanegevegte binne die ommuurde binneplasia gehou het.

Uit: J. Walton, *Old Cape farmsteads* (Kaapstad, 1989), p. 103.

their countenances and the warm interest of the spectators, excited my curiosity ... The conflict was obstinate, and the strength and spirit of the poor animals were totally exhausted. They are commonly armed with artificial spurs, and are seldom separated till one of them receives the mortal blow ...⁵¹²

Volgens Richard Renshaw het die slawe hulle hane se pote met besonder gevaarlike spore, wat eerder die vorm van messe as die gebruiklike penne aangeneem het, bewapen “which proves destructive to one of the feathered combatants, sometimes at the first fly”.⁵¹³ Hanegevegte was selfs onder die plaasslawe van Oosterse afkoms ‘n gewilde tydverdryf. Binne die ommuurde duiwe- en hoenderhok op die plaas Meerlust (Fig. 37) is talle hanegevegte deur die plaasslawe gehou.⁵¹⁴

Dobbel was nie net tot hanegevegte beperk nie. Kaartspele was ‘n algemene vorm van tydverdryf, soos Percival pertinent opgemerk het: “In every bye street, or retire corner of the squares and areas, even in the sands of the outlets or environs of Cape Town, are seen groups of slaves playing at cards, and enjoying themselves.”⁵¹⁵ Soms is slawe selfs deur hulle eienaars toegelaat om op ‘n dag-tot-dag basis te dobbel. Vir hierdie toegewing moes hulle hulle eienaars daagliks ‘n bedrag van 6 stuivers betaal, terwyl hulle die res van hulle wengeld in die sak kon steek.⁵¹⁶ Uit die aard van hulle werk het houthalerslawe meer geleentheid gehad om in groepies langs die pad te sit en dobbel, terwyl hulle “op die Ravekinje speelen en een gejoel maaken”.⁵¹⁷ Dobbelaar het in baie gevalle ook met ander negatiewe tydverdrywe gepaard gegaan, soos blyk uit die wetgewing in 1696 waarin daar melding gemaak word van die slawe van die vryburgers wat “soo [wel] in’t openbaar als in ’t geheim, langs steegen en straatens, in schuijhoeken en winkels, alsook ten platte lande haar bijeenkomsten en vergaderingen te maken, ... om te dobbelen en speelen, dronken drinken, en andere vuijle excessen te pleegen ...”⁵¹⁸ Vir die Kaapstadse werkersklasse was die taphuis die middelpunt van hulle sosiale lewe. Binne die ontspanne en gemoedelike atmosfeer van die taphuis was die formele wetlike onderskeid tussen vryman en slaaf opgehef.⁵¹⁹ Beide slawe en slavinne het dus gereeld vir ontspanning die taphuise besoek waar hulle veral in die geselskap van Kompanjiesoldate, matrose, vryswartes en armer burgers lustig gedrink en gedobbel het. Dié geraas het menige Kaapstadse burger by meer as een geleentheid uit die slaap gehou. Tydens ‘n gesamentlike nagtelike soektog in 1771 het ‘n aantal burgers hulle uithuisige slawe die oggend een-uur in ‘n Rondebosse taverne opgespoor waar hulle al drinkende besig was om by kerslig te dobbel.⁵²⁰ Rokende slawe en laerklas Europeërs wat die Kaapse taphuise besoek het, het ‘n brandgevaar ingehou aangesien dronk persone met brandende lonte in die strate geloop en dit teen die

⁵¹² *Gleanings in Africa*, p. 244.

⁵¹³ R. Renshaw, *Voyage to the Cape of Good Hope, Indian Ocean and up the Red Sea with travels into Egypt*, p. 15.

⁵¹⁴ J.J. Oberholster, *The historical monuments of South Africa*, p. 99; V. de Kock, *Those in bondage*, p. 88.

⁵¹⁵ R. Percival, *An account of the Cape of Good Hope*, p. 294.

⁵¹⁶ O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope II*, p. 86.

⁵¹⁷ J.L.M. Franken, ‘n Kaapse huishoue in die 18de eeu uit Von Dessin se Briefboek en Memoriaal, *Argief-jaarboek vir Suid-Afrikaanse geskiedenis*, 1940 I, p. 53.

⁵¹⁸ K.M. Jeffreys (red.), *Kaapse Plakkaatboek I*, p. 297.

⁵¹⁹ N. Worden, E. van Heyningen en V. Bickford-Smith, *Cape Town. The making of a city*, p. 79.

⁵²⁰ V. de Kock, *Those in bondage*, p. 90.

deurkosyne geslaan het. Daarbenewens is brandende kole van een taphuis na 'n ander gedra, terwyl daar binne die drinkplekke voortdurend met aangesteekte pype rondbeweeg is.⁵²¹ Alhoewel pogings deur die owerhede aangewend is om slawe uit die taphuise te hou, is slegs die verbod op drankbediening aan slawe na 9-uur saans gerespekteer.⁵²² Wat die plaasslawe betref, is pogings in 1706 en 1766 aangewend om slawe deur wetgewing te verbied om snags, tydens vakansiedae en veral Sondae die plase te verlaat, aangesien slawebyeenkomste op afgesonderde plekke deur rumoerigheid, wanorde en “ongebondene toomeloosheden” gekenmerk is, veral in die Stellenbosch-omgewing waar slawe op Sondae die rus met “vegten, slaan en smijten” verstoort het en selfs nie gekroom het om die “Eerw. Predicant aldaar te mollesteeren en te ontrusten”.⁵²³ Hierdie pogings was onsuksesvol, want in 1786 en 1788 het die Stellenbosse boere steeds probleme ondervind om hulle slawe van die drinkplekke in Stellenbosch weg te hou.⁵²⁴

Die Kaapse slawe se geneigdheid tot oormatige drankgebruik is waarskynlik toe te skryf aan die feit dat wyn en Kaapse brandewyn geredelik beskikbaar en relatief goedkoop was,⁵²⁵ terwyl alkohol boonop tydelike verligting van die pyn en frustrasie van 'n ellendige, onderdrukkende, uitsiglose slawebestaan gebring het. Dit is dus te verstane waarom slawe enige geleentheid sou aangryp om dié genot- en verdowingsmiddel te bekom en dit dan met volle oorgawe te gebruik. “En wanneer zy [de slaven] al wyn hebben, drinken zy denzelven niet matig, maar gieten hem zoo menigvuldig in den maag, dat zy door dronkenschap niet weten, wie of waar zy zyn”, aldus Kolbe.⁵²⁶ Wetgewing om drankgebruik deur slawe en die gepaardgaande euwels hok te slaan, het misluk. Die verkoop van klere vir drankgeld kon nie uitgeroei word nie en geldbesit het meesal met drankmisbruik gepaard gegaan.⁵²⁷

Dobbelry het tot sosiale euwels en selfs die ondergang van sommige slawe gelei. Slawe sou selfs die klere aan hulle liggame verwed en in uiterste gevalle tot selfs hulle vrou en kinders op die spel plaas.⁵²⁸ Slawe sou hulle meesters bestee om hulle dobbeldrif te bevredig en in sommige gevalle, indien hulle alles verloor het, selfmoord pleeg.⁵²⁹ Amok-hardloop was in sekere gevalle 'n uitvloeisel van desperate dobbelslagoffers wat, nadat hulle opium gerook het, in 'n bedwelmdede en benewelde staat die strate ingevaar en almal wat hulle pad gekruis het, ernstig met messe of krisse beseer of gedood het.⁵³⁰

⁵²¹ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 53.

⁵²² N. Worden, E. van Heyningen en V. Bickford-Smith, *Cape Town. The making of a city*, p. 79.

⁵²³ S.D. Naudé (red.), *Kaapse Plakkaatboek III*, p. 64; A.J. Böeseken (red.), *Resolusies van die Politieke Raad III, Suid-Afrikaanse Argiefstukke*, p. 446.

⁵²⁴ K.A.B.: C. 172: Resolutiën, 1786-08-09; K.A.B.: C. 180: Resolutiën, 1788-11-21.

⁵²⁵ N. Worden, E. van Heyningen en V. Bickford-Smith, *Cape Town. The making of a city*, pp. 146-147.

⁵²⁶ P. Kolbe, *Naaukeurige en uitvoerige beschryving van de Kaap de Goede Hoop I*, p. 396.

⁵²⁷ *Ibid. II*, pp. 323 - 324.

⁵²⁸ *Gleanings in Africa*, p. 245; R.C.-H. Shell, Introduction to S.E. Hudson's "Slaves", *Kronos* 9, 1984, p. 61.

⁵²⁹ H.F. Heese, *Reg en onreg: Kaapse regspraak in die agtiende eeu*, p. 265; R. Percival, *An account of the Cape of Good Hope*, p. 294.

⁵³⁰ R.C.-H. Shell, Introduction to S.E. Hudson's "Slaves", *Kronos* 9, 1984, p. 61.